30ste VERGADERING. — 25 APRIL 1917.

Mededeeling van ingekomen stukken. — Verslag uitgebracht over verzoekschriften. — Wetsontwerp n°. 346.

30ste VERGADERING.

VERGADERING VAN WOENSDAG 25 APRIL 1917.

(BIJEENROEPINGSUUR 11 VOORMIDDAG.)

Ingekomen: berichten van leden. — Verslag uitgebracht over verzoekschriften. — Behandeling en aanneming van hoofdstuk VIII der Staatsbegrooting voor het dienstjaar 1917 en van andere wetsontwerpen; aanvang der behandeling van hoofdstuk X der Staatsbegrooting voor het dienstjaar 1917.

Voorzitter: de heer **van Voorst tot Voorst.**

Tegenwoordig, met den Voorzitter, 34 leden, te weten de heeren:

Diepen, de Boer, Franssen, de Vos van Steenwijk, van Swaay, Binnerts, Fokker, Staal, Cremer, van Lamsweerde, Westerdijk, Reekers, van der Feltz, van Basten Batenburg, Smits, van Wichen, van Holthe tot Echten, Kraus, de Gijselaar, Verheijen, Haffmans, Stork, Laan, van Wassenaer van Catwijck, van der Maesen de Sombreff, Kappeyne van de Coppello, van Houten, d'Aumale van Hardenbroek, Bergsma, van der Hoeven, Gilissen, Colijn, Bavinck,

en de heeren Ministers van Justitie, van Binnenlandsche Zaken, van Oorlog, van Waterstaat, van Landbouw, Nijverheid en Handel.

De notulen van het verhandelde in de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

De **Voorzitter:** Ik deel aan de Kamer mede, dat zijn ingekomen berichten van leden, die verhinderd zijn de vergadering bij te wonen: van den heer van Kol, gedurende enkele weken, wegens een buitenlandsche reis; van den heer 't Hooft, gisteren en heden, wegens ambtsbezigheden; van den heer Michiels van Kessenich, deze week, wegens ongesteldheid; van den heer Bosch van Oud-Amelisweerd, wegens ambtsbezigheden.

Deze berichten worden voor kennisgeving aangenomen.

De heer **de Vos van Steenwijk** brengt namens de Commissie voor de Verzoekschriften het volgende rapport uit:

In handen van uw Commissie zijn gesteld de volgende verzoekschriften:

I. een, van het hoofdbestuur van den Nederlandschen Bond van Post- en Telegraafbeambten „de Post", en

II. een, van M. van den Broek, te Utrecht, en J. J. van Mierlo, te Amsterdam, resp. voorzitter en waarnemend secretaris van den Nederlandschen R.-K. Bond van Post-, Telegraaf- en Telefoonpersoneel „St. Paulus",

(de Vos van Steenwijk e. a.)

houdende verzoek zoo spoedig mogelijk de wetsontwerpen, onder stuk n°. **340** opgenomen, aan de orde te stellen.

Uw Commissie stelt voor deze adressen ter griffie neder te leggen, ter inzage voor de leden.

De Kamer vereenigt zich met de voorgestelde conclusie.

Aan de orde is de behandeling van de wetsontwerpen:

I. voorkoming van inbreuk op de volkenrechtelijke verplichtingen van den Staat in zaken van burgerlijke rechtsvordering (346).

De beraadslaging wordt voortgezet.

De heer **van der Feltz:** Mijnheer de Voorzitter! Hetgeen door de heeren Ministers van Justitie en van Buitenlandsche Zaken in deze gewichtige aangelegenheid is gedaan, heb ik met groote instemming begroet en ik ben het dan ook geheel eens met de wijze, waarop zij dergelijke conflicten, als waarvan in deze sprake is, in de toekomst door wetswijziging willen oplossen. In tegenstelling met de leden in de eerste alinea van ons Voorloopig Verslag aan het woord, en ook met den geachten afgevaardigde uit Utrecht, naar hij ons in zijn gisteren gehouden rede ten aanzien van dit wetsontwerp mede heeft gedeeld, geloof ik, dat de voorgestelde wetsbepaling, luidende:

> „de rechtsmacht van den rechter en de uitvoerbaarheid van rechterlijke vonnissen en van authentieke akten worden beperkt door de uitzonderingen in het volkenrecht erkend,"

voldoende zal zijn om in zaken van burgerlijke rechtsvordering internationale conflicten te voorkomen. Wat door den heer Bosch ten aanzien van de benaming van het wetsontwerp is opgemerkt, laat ik rusten, zoowel omdat hij er zelf niet veel gevaar van ducht, als ook omdat het voorgestelde artikel, eenmaal wet geworden zijnde, deel zal uitmaken van de wet, houdende algemeene bepalingen van wetgeving, en dan de omschrijving of aanduiding, die het in de bij de Volksvertegenwoordiging gewisselde stukken gehad heeft, m. i. van weinig of geen belang meer is. Maar bovendien op den inhoud van het wetsontwerp komt het aan, en die is m. i. voor de bedoeling, die in casu beoogd wordt, volkomen voldoende.

Tot adstructie van mijn zienswijze stel ik op den voorgrond, dat ik den inhoud van dat nieuwe wetsontwerp in dien zin opvat, dat daarin een gebod is gelegen voor den rechter, dat hij zich zal hebben te onthouden van de beoordeeling van vragen, die het volkenrecht hem verbiedt te beoordeelen en voorts een gelijk gebod voor de ambtenaren belast met de executie, dat zij zich zullen hebben te onthouden van de executie van vonnissen en authentieke akten, die het volkenrecht hen verbiedt te executeeren. Van het vaststellen van zoodanig gebod als regel, meen ik te mogen aannemen, dat het gevolg zal zijn, dat voortaan zooveel mogelijk zal worden voorkomen, dat vonnissen worden gewezen en tenuitvoerlegging van vonnissen zal plaats hebben, waardoor volkenrechtelijke verplichtingen van den Staat jegens andere Staten zullen worden geschonden. Immers thans reeds wordt algemeen erkend, dat het volkenrecht, ook al wordt het niet uitdrukkelijk in de wet uitgesproken, boven het nationale recht staat en dat bij botsing dat nationale recht moet wijken, zoodat eigenlijk thans reeds geldt, wat in dit wetsontwerp wordt voorgesteld. Maar uit het geval, dat tot deze wetsvoordracht aanleiding heeft gegeven, blijkt toch, dat de mogelijkheid bestaat, dat er rechters zijn, die er anders over denken en die meenen in strijd met het volkenrecht te mogen vonnissn. Daarom schijnt een waarschuwing voor den rechter niet overbodig, en vermits zoodanige waarschuwing zich geheel aanpast aan den inhoud van de overige artikelen der wet, houdende algemeene bepalingen van wetgeving, speciaal wijs ik op de artt. 3, 11, 12 en 13, is m. i. de opname van het ontworpen voorschrift te recht in die wet voorgesteld.

(van der Feltz.)

Wanneer deze wetsvoordracht nu wet zal zijn geworden, dan is deze als het ware een baken voor den rechter, die hem er voortdurend aan herinnert, dat hij de meening, dat hij uitsluitend de nationale wet zal hebben in acht te nemen en daarbij geen volkenrechtelijken invloed zal mogen laten gelden, heeft te laten varen, want voortaan is hem door de wet het uitdrukkelijk voorschrift gegeven om het volkenrecht bij zijn beslissingen toe te passen. Dit is, dunkt mij, het onweerlegbaar bewijs voor de nuttigheid en voor de noodzakelijkheid van een bepaling als deze. Hierdoor wordt mijns inziens dan ook de in ons Voorloopig Verslag uitgesproken twijfel of door dit wetsontwerp internationale conflicten zullen worden voorkomen, weerlegd. Immers de rechterlijke beslissingen zullen zich voortaan volgens een uitdrukkelijk wetsvoorschrift moeten richten naar de regelen van het volkenrecht. Het is daarom, meen ik, een goede gedachte geweest om, op het voetspoor van art. 8 van het Wetboek van Strafrecht, de voorgestelde bepaling in de wet op de algemeene bepalingen van wetgeving op te nemen. Want, al moge ook, evenals op het gebied van het strafrecht, op het overige gebied van het nationale recht het volkenrecht worden beschouwd als te zijn ingeweven, in elk geval kunnen door een uitdrukkelijk voorschrift vele moeilijkheden worden voorkomen. Zou het nu wenschelijk zijn geweest, om, zooals in ons Voorloopig Verslag betoogd wordt, in de wet te specialiseeren en daarin de noodige aanwijzingen te doen, wat wel en wat niet als volkenrechterlijk is toe te passen? Ik acht zulks, in tegenstelling met den heer Bosch van Oud-Amelisweerd, ongewenscht. Omtrent de quaestie die ons in deze bezighoudt bestaat op het gebied van het volkenrecht veel onzekers. Omtrent een paar punten mag op vrijwel volledige instemming gerekend worden. Het eene punt betreft het geval, dat de vreemde Staat zich vrijwillig onderwerpt aan de jurisdictie van den anderen Staat; het tweede, dat de jurisdictie van den eenen Staat kan worden ingeroepen tegen een anderen Staat, wanneer het betreft onroerende goederen gelegen binnen den Staat, aan wiens rechter de zaak wordt voorgelegd. Overigens bestaat er omtrent de jurisdictie weinig overeenstemming. Zou nu de Nederlandsche Staat eenzijdige regelen van het volkenrecht gaan vaststellen, dan zou daarvan het gevolg kunnen zijn, dat, wanneer door den rechter hier te lande zoodanige regel werd toegepast, zij door den Staat, waartegen zij zou worden ingeroepen, allicht niet zou worden erkend. Dit zou de moeilijkheden, die men wil vermijden, slechts vermeerderen. Daarom zou mijns inziens een eenzijdige regeling door den Nederlandschen wetgever zeer zeker geen aanbeveling verdienen, en is dus te recht een omschrijving der gevallen in de wetsvoordracht achterwege gelaten. Dit klemt te meer met het oog op het ontwikkelingsstadium waarin het volkenrecht zich nog bevindt.

Tot zoover het imperatief voorschrift voor den rechter, waarvoor m. i. sanctie in geval van overtreding niet noodig is, wat de heer Bosch wèl noodig acht, omdat de nakoming langs anderen weg kan worden verzekerd. Zoo kom ik tot het gebiedend voorschrift aan de ambtenaren belast met de executie, dat zij zich zullen hebben te onthouden van executie van vonnissen en authentieke akten, die het volkenrecht hun verbiedt te executeeren. Dit voorschrift bevat m. i. reeds het verbod aan de deurwaarders om de executie van dergelijke vonnissen en authentieke akten, als men hierop het oog heeft, te verrichten. Het maakt derhalve een onderwerp van regeling uit in deze wetsvoordracht, waarin door den Minister den grondslag kan worden gevonden om, zooals in de bedoeling van Zijn Excellentie ligt, art. 10 van Reglement IV te wijzigen. Men heeft in het aanbrengen van deze voorgenomen wijziging strijd gezien met art. 150 der Grondwet, omdat uit dit artikel zou volgen, dat dergelijke onderwerpen bij de wet moeten worden geregeld. Maar het in dit wetsontwerp opgenomen verbod om vonnissen te vellen in strijd met het volkenrecht en verder om vonnissen in strijd met het volkenrecht gewezen, uit te voeren, zal toch wel niet anders kunnen worden opgevat dan als eene wettelijke regeling, waarin de bedoelde wijziging van Reglement IV als maatregel van uitvoering zijn grondslag zal vinden. Die wijziging toch zal bij algemeenen maatregel van bestuur dienen te worden aangebracht, vermits dat reglement zelf ook bij zoodanigen maatregel is vastgesteld. De wijziging vindt dan als uitvoering steun in de nieuwe wetsbepaling omtrent het verbod van executie, zoodat aan den eisch van genoemd grondwetsartikel m. i. in ieder opzicht is voldaan. Bij de bestaande reglementen I—IV bestaat tot art. 150 der Grondwet dezelfde verhouding als bij de voorgenomen regeling het geval zal zijn.

Wat verder den in ons Voorloopig Verslag uitgesproken twijfel aangaat, ten aanzien van de beantwoording van de vraag of de Hooge Raad over schennis of verkeerde toepassing van het volkenrecht in cassatie zal mogen beslissen, een twijfel, die naar het schijnt door den heer Bosch wordt gedeeld, merk ik op, dat die twijfel mij niet gemotiveerd voorkomt, omdat het hier geen feitelijke maar een rechtsquaestie betreft. Immers de nationale wet moet, ook bij gebreke van een uitdrukkelijke wetsbepaling, geacht worden als het ware te zijn doortrokken van de bepalingen van het volkenrecht, zoodat bij elke toepassing van de nationale wet, daarbij onafscheidelijk, zoo het geval zich voordoet, het volkenrecht is betrokken.

Het betrokken artikel, waarvan de schending uit een volkenrechtelijk oogpunt zou worden beweerd, moet dus geacht worden in te houden èn het nationale èn het volkenrecht, waaruit volgt, dat het niet een quaestie van feiten, maar een quaestie van recht is. Op grond van een en ander acht ik in zoodanig geval nu reeds een beslissing van den Hoogen Raad in cassatie zeer goed mogelijk. Maar wanneer nu, na het tot stand komen van deze wetsvoordracht, in onze wetgeving uitdrukkelijk zal zijn bepaald, dat de toepasselijkheid van zekere artikelen door de in het volkenrecht aangenomen uitzonderingen daarop wordt beperkt, dan zal een vonnis, waarbij met zulk een uitzondering geen rekening wordt gehouden, in strijd met die wetsbepaling zijn gewezen en daarvan dus bij den Hoogen Raad in cassatie kunnen worden gekomen.

Door een zoodanige beslissing van den Hoogen Raad wordt echter de verantwoordelijkheid van de Regeering tegenover het buitenland niet opgeheven. Dit zou alleen het geval kunnen zijn, wanneer, zooals ook in ons Voorloopig Verslag en door den geachten spreker van gisteren is opgemerkt, er een internationale rechter zou zijn, of wanneer er door ons met de verschillende Staten op dit gebied tractaten waren gesloten. Langs die beide wegen waren alle mogelijke moeilijkheden tot opheffing te brengen. Maar nu een en ander niet het geval is, heeft de heer Minister van Justitie mijns inziens in de Tweede Kamer te recht gezegd:

> „Maar of men een beslissing heeft van den Hoogen Raad in den een of anderen zin, of een beslissing van welke andere rechterlijke of administratieve autoriteit ook, ten slotte zou het kunnen voorkomen, dat een beslissing is gegeven in strijd met het volkenrecht, en het buitenland vraagt niet of die beslissing is gegeven door welke autoriteit ook, maar vraagt alleen: worden hierdoor mijn rechten, voortvloeiende uit het volkenrecht, geschonden? Zoo ja, dan hebt ge Staat, welke de beslissing ook moge zijn van uw organen, te zorgen dat dit niet geschiedt."

Er moet dus een ander gezag zijn, dat de vraag uit te maken heeft of een vonnis in strijd met het volkenrecht is gewezen. Die vraag betreft niet een quaestie van rechtspraak, maar de quaestie of de rechter jurisdictie heeft, m. a. w. of de rechter in een bepaald geval over een zaak al of niet mag oordeelen. Ik meen, evenals den heer Bosch, dat dit niet door den rechter kan worden uitgemaakt. Dit behoort mijns inziens te worden beslist door dengene, die met de uitvoerende macht belast is. Wanneer toch de wetgever een verbod uitvaardigt, en verder bepaalt, dat een in strijd met dat verbod gewezen vonnis niet mag worden uitgevoerd, dan ligt

(van der Feltz e. a.)

het toch voor de hand, dat de uitvoerende macht geroepen is om te zorgen, dat aan dit voorschrift gevolg wordt gegeven. Voor het nakomen van die zorg is als wettelijke grondslag aan te wijzen art. 57 van de Grondwet, luidende: „de Koning heeft het opperbestuur der buitenlandsche betrekkingen."

Van de tenuitvoerlegging van een vonnis in strijd met het volkenrecht gewezen, zal het gevolg zijn, dat door een daad onze Staat zijn volkenrechtelijke verplichtingen tegenover een anderen Staat niet nakomt. Nu is het mijns inziens de taak van het opperbestuur om zoo iets te voorkomen, daar bij dat bestuur uitsluitend de zorg berust voor de nakoming van de volkenrechtelijke verplichtingen van onzen Staat tegenover de vreemde Staten. De Regeering is derhalve de autoriteit, die voor de handhaving van het volkenrecht verantwoordelijk is en zij moet dus ook de autoriteit zijn, die de vraag moet beslissen omtrent het al of niet toelaatbare van een executie als waarover het in deze gaat. Een speciale aanwijzing daartoe is mijns inziens volkomen overbodig.

Daarom, Mijnheer de Voorzitter, acht ik dan ook de in ons Voorloopig Verslag uitgesproken meening, die door den geachten afgevaardigde uit Utrecht is onderschreven, dat aan de Regeering uitdrukkelijk de bevoegdheid had moeten worden toegekend, waarop zij thans aanspraak maakt, niet juist. De Regeering heeft die bevoegdheid reeds, naar ik mij vlei aangetoond te hebben.

Mijnheer de Voorzitter! Op grond van deze beschouwingen zal ik mijn stem gaarne aan het in behandeling zijnd wetsontwerp geven.

De heer **Kappeyne van de Coppello**: Mijnheer de Voorzitter! Over deze wetsvoordracht heeft gisteren de geachte afgevaardigde uit Utrecht, de heer Bosch van Oud-Amelisweerd, gehouden een zeer gedocumenteerde rede, die zeker bij de lectuur nog aan belangrijkheid winnen zal. Het zal wellicht enkele leden zijn gegaan als mij, dat sommige van de argumenten, die de geachte afgevaardigde hier heeft te berde gebracht, niet geheel tot mij zijn doorgedrongen, althans dat ik ze niet heb kunnen verwerken. Nu heeft die geachte spreker uit zijn interessant betoog getrokken deze conclusie dat hij was dankbaar, maar niet voldaan, een uitdrukking, die langzamerhand zeer aan populariteit wint. Mij gaat het gansch anders dan dien geachten afgevaardigde, ik ben voor deze wetsvoordracht allerminst dankbaar, maar ik wil gaarne pogen voldaan te worden. En om die voldoening aan mijzelf te kunnen schenken, wil ik mij veroorloven enkele vragen te richten tot de Regeering, vragen, natuurlijk nauw verband houdende met deze wetsvoordracht.

Ik wensch mij dan in de eerste plaats te veroorloven een vóóropmerking, en wel deze, dat wij hier niet te doen hebben met een tijdelijken, buitengewonen maatregel, die verband houdt met de buitengewone omstandigheden, waarin wij leven; wij hebben hier integendeel te doen met een maatregel van blijvenden aard, met een verandering in de bestaande wetgeving, die bestemd is om te blijven gelden, ook nadat de buitengewone omstandigheden van thans hebben opgehouden te bestaan. En waar wij staan voor een voorstel tot een dergelijke wetswijziging, is, naar het mij voorkomt, een principieele critiek, zij het naar ik mij vlei een opbouwende, geplaatst.

En een dergelijke principieele critiek heeft naar mijn bescheiden meening te meer grond, omdat wij hier staan voor een wijziging van de Wet houdende Algemeene Bepalingen der wetgeving van het Koninkrijk. Dat is, de Minister van Justitie zal mij dit zeker gereedelijk willen toegeven, een zeer fundamenteele wet, waaraan sedert 1829 slechts eens en even is geraakt. Deze wet is naar mijn bescheiden meening daarom fundamenteel, omdat zij beheerscht de gansche wetgeving, omdat zij niet alleen betreft een zekere wet, maar èn blijkens den titel èn blijkens den inhoud beheerscht en beheerschen moet de gansche Nederlandsche wetgeving.

Nu zou ik mij in de allereerste plaats wel deze vraag willen veroorloven: waarom behoort de voorgestelde bepaling te worden opgenomen in de aangehaalde wet? Waarom wordt een

(Kappeyne van de Coppello.)

regeling als de Regeering, blijkens deze wetsvoordracht, wenscht te zien vastgesteld, opgenomen in de Wet houdende Algemeene Bepalingen der wetgeving? Zij betreft toch, en ziedaar mijn reden tot twijfel, èn volgens de woorden èn volgens de toelichting, de rechtsmacht van den rechter en de uitvoerbaarheid van rechterlijke vonnissen in civiele zaken. Uitdrukkelijk is in het eerste artikel en in de overweging gezegd, dat de wet strekt er tegen te waken, dat in zaken van burgerlijke rechtsvordering inbreuk wordt gemaakt op de volkenrechtelijke verplichtingen van den Staat.

Deze beide onderwerpen: de rechtsmacht van den rechter en de uitvoerbaarheid van rechterlijke vonnissen in civiele zaken, worden geregeld in de Wet op de regterlijke organisatie en het beleid der justitie en in het Wetboek van Burgerlijke Regtsvordering.

Nu zou ik den Minister willen vragen, en zie hier mijn eerste vraag, omdat mij, zoo min uit betoog van de staatscommissie in haar belangrijk advies, als uit de stukken die zijn uitgegaan van de Regeering, duidelijk is geworden wat deze bepaling zooals zij thans wordt voorgesteld te maken heeft met en in hoeverre deze bepaling van toepassing kan zijn op de geheele algemeene wetgeving van het Koninkrijk, waarom dit artikel wordt voorgesteld als een aanvulling van de aangehaalde wet.

In dit verband komt het mij zeer eigenaardig voor — om dit goedmoedige woord te gebruiken — dat men hier als het ware heeft verwezen naar art. 8 van het Wetboek van Strafrecht, omdat het opmerking verdient dat art. 8 van het Wetboek van Strafrecht, speciaal viseerende de Strafwet, dan ook een plaats heeft gekregen in het Wetboek van Strafrecht en niet in de Wet houdende Algemeene Bepalingen. Ware men dus consequent gebleven, en had men zich willen spiegelen aan art. 8 Wetboek van Strafrecht, dan had men de voorgestelde bepaling, wanneer men die wenschte, moeten opnemen, hetzij in het Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering, hetzij in beide, wellicht dan in een eenigszins gewijzigden vorm.

Dat is nu misschien een opmerking van ondergeschikt belang, want waar van het woord geldt dat een goed woord altijd verdient en ook altijd krijgt een goede plaats, zou men ook kunnen zeggen, wanneer het betreft een goede wetsbepaling, dat het van zeer ondergeschikt belang is, zoo niet geheel onverschillig, in welke wet die bepaling dan een plaats vindt.

Maar, Mijnheer de Voorzitter, is dan die wetsbepaling zooals zij wordt voorgesteld goed; welke is dan de aanleiding er toe; welk is het doel en welke is de strekking er van, en wat zal zijn haar rechtsgevolg? Deze laatste vraag is, naar mij voorkomt, niet de minst belangrijke. Wat zal zijn het rechtsgevolg, als onze wetgeving wordt verrijkt — ik zet hier een klein vraagteeken — met een bepaling als thans door de Regeering is voorgesteld?

Mijnheer de Voorzitter! Wat was nu, volgens de gedrukte stukken die ik voor mij heb, voor de Regeering de aanleiding om deze wetsvoordracht in te dienen? Dat was één, volgens velen verkeerd, verstekvonnis van één rechtbank, en dit verstekvonnis werd, ben ik wel ingelicht, na het aanwenden van een zeer kunstig uitgedacht rechtsmiddel, door het gerechtshof te 's Gravenhage vernietigd. De aanleiding tot deze wetsvoordracht was dus, ik herhaal het, één wellicht verkeerd verstekvonnis van één rechtbank, en dat vonnis is vernietigd.

Nu wensch ik mij allerminst te begeven in een beoordeeling van de mérites van bedoeld vonnis, omdat ik meen, dat deze plaats daartoe niet bijzonder geëigend is, maar het is toch, geloof ik, nog nooit voorgekomen — en wanneer ik in dat opzicht dwaal, ben ik natuurlijk uiterst vatbaar voor een terechtwijzing — dat zulk een unicum aanleiding heeft gegeven tot een wetswijziging; ik zeg: zulk een unicum, Mijnheer de Voorzitter. Ik beweer volstrekt niet, dat het een unicum zou zijn, wanneer wij een verkeerd vonnis ontmoeten. Ik heb wel gezworen eerbied voor de rechterlijke macht, maar daarnevens, dat ik mij in dien eerbied niet zou te buiten gaan, en ik geloof, dat ik dit laatste zou doen, wanneer ik beweerde, dat een vonnis, aan gegronde critiek onder-

(Kappeyne van de Coppello.)

hevig, een unicum zou zijn. Maar, Mijnheer de Voorzitter, naar mij voorkomt, zijn de Hoven en is in hoogste instantie de Hooge Raad geroepen, om dergelijke vonnissen te corrigeeren, en dus, mocht een dergelijk verkeerd vonnis door den lageren rechter worden gewezen, dan zijn, naar mij voorkomt, volgens de wet en volgens de inrichting van onze staatsinstellingen hoogere rechtscolleges geroepen, om aan dat vonnis de noodige correctie te geven. Als dat juist is, wanneer boven zulk een rechtbank — en dwalen kan ieder — is geplaatst het Gerechtshof, c. q. de Hooge Raad, dan volgt daaruit, naar mijn bescheiden meening, dat een uitspraak, gegeven door een lageren rechter, niet kan rechtvaardigen, niet kan geven gegronde aanleiding tot een wetswijziging als deze. Aanleiding tot deze wetswijziging kan dus niet zijn dat ééne, laat ik aannemen verkeerd, vonnis van de Rotterdamsche rechtbank.

Nu wil het mij voorkomen, dat wanneer ik poog te generaliseeren, om aan mijn betoog iets principieels te geven — wat geen kwaad kan —, ik mag zeggen, dat doel van een voorstel tot wetswijziging als dit alleen kan en mag zijn òf de noodige invoering van iets nieuws òf de oplossing van juridiek geschil- of verschilpunt, dat niet onopgelost mag blijven. Ik kan mij niet voorstellen een gerechtvaardigde aanleiding tot een wetsvoordracht als deze, wanneer daarvan niet wordt verwacht en daarmee niet wordt beoogd òf de noodige invoering van een nieuwigheid, òf de oplossing van een bestaand geschilpunt, dat niet mag blijven bestaan. Nu zal het mij zeer gemakkelijk vallen aan te toonen, dat deze wetsvoordracht aan de beide door mij genoemde vereischten niet voldoet. Dit wetsvoorstel beoogt niet iets nieuws in te voeren; dit staat reeds vast krachtens het advies van de Staatscommissie, waarmede de Regeering zich vereenigt. Op bladz. 2 toch van dat advies ad. IV lees ik:

> „Uit het voorafgaande volgt dat regeling van deze materie, hetzij bij tractaat, hetzij bij de wet, niet noodzakelijk is. Art. 8 van het Wetboek van Strafrecht zegt: „De toepasselijkheid der artikelen 2—7 wordt beperkt door de uitzonderingen in het volkenrecht erkend." Daaruit volgt echter geenszins a contrario dat het volkenrecht ten aanzien der toepasselijkheid van andere bepalingen der Nederlandsche wetgeving geene werking zou hebben.
>
> Gemis aan vaststelling der regelen van volkenrecht bij wet of tractaat sluit hare werking en handhaving niet uit."

Het advies van de staatscommissie zegt dus uitdrukkelijk, dat al zouden wij deze nieuwe wet niet hebben, toch de beginselen van het volkenrecht gelden.

Ik mag dus concludeeren, dat deze wetsvoordracht ons niets nieuws brengt.

Ware het mogelijk, dan is dit nog duidelijker uitgesproken in de Memorie van Antwoord, onderteekend door de Ministers van Justitie en van Buitenlandsche Zaken, in welke Memorie wij op bladz. 2 lezen:

> „Wat nu de bedenkingen tegen dit wetsontwerp betreft, moeten de ondergeteekenden in de eerste plaats er aan herinneren, dat de wetsvoordracht in geenen deele beoogt nieuw recht te scheppen. Wat bepaald wordt in het voorgesteld wetsartikel, geldt thans reeds."

Ik heb dus, naar het mij voorkomt, onweerlegbaar aangetoond, dat deze wetsvoordracht niet bedoelt iets nieuws te brengen, want dat hetgeen het wenscht in te voeren, reeds gold vóór zij tot stand gebracht is.

Maar ik heb nog een ander criterium genoemd, dat ik zou willen aanleggen bij de beoordeeling van een wetsontwerp als het onderhavige. Lost dan wellicht, zooals de vorige geachte spreker schijnt te meenen, dit wetsontwerp eenig geschilpunt op? Zullen wij dus, met andere woorden, er iets aan hebben? Neen, wij zullen er niets aan hebben: deze wetsvoordracht lost geen geschilpunt op. Het eenig artikel van dit wetsontwerp bevat een vage algemeenheid, die toch reeds gold.

Nu moge het waar zijn, dat zij wel eens wordt vergeten, en dit is niets zeldzaams. Men leest zoo dikwijls in een arrest van den Hoogen Raad den zeer beminnelijken term, dat de eerste rechter, of de rechter in beroep, iets heeft „over het hoofd gezien"; dit wil m. a. w. zeggen: gij hebt iets niet erkend wat gij erkennen moest., maar een waarschuwing of herinnering aan den lageren rechter wordt dan niet gegeven door een wetsvoordracht, maar in een arrest van den Hoogen Raad. Dan zal de rechter, die iets vergeten mocht hebben, door zoodanig arrest, dat gepubliceerd wordt in alle mogelijke „vakbladen", aan hetgeen hij vergat worden herinnerd.

Wanneer ik nu zeg, dat deze wet geen enkel verschilpunt oplost, dan bedoel ik, dat deze wet niets zegt omtrent de zeer belangrijke vraag welke uitzonderingen in het volkenrecht worden erkend. Volgens dit wetsontwerp heeft de rechter te eerbiedigen de uitzonderingen, in het volkenrecht erkend, maar het wetsontwerp zegt niet, welke uitzonderingen van het volkenrecht dit zijn. Dat zou wellicht overbodig kunnen zijn, en als het overbodig ware, dan ben ik het met den vorigen geachten spreker volkomen eens, dat de wetgever in die overbodigheid niet heeft te voorzien. Maar het is allerminst overbodig. En nu zal ik daarover wederom, gesteld ik ware daartoe in staat, wat ik met de mij aangeboren bescheidenheid ontken, geen geleerdheid ten beste geven, maar dat dit vaststaat blijkt uit de stukken, die wij van de Regeering hebben ontvangen.

Wat staat vast omtrent die uitzonderingen van het volkenrecht blijkens het advies van de staatscommissie, bladz. 1? De commissie noemt daar eerst eenige geschilpunten en zegt dan:

> „En veilig kan gezegd worden vast te staan, dat een vreemde Staat ter zake van door hem bij de beoefening zijner zelfstandige souvereine macht gepleegde handelingen, al dan niet rechtmatig, al dan niet als oorlogsdaad, niet onderworpen is aan de rechtspraak van den rechter van den Staat, binnen wiens gebied die handelingen niet zijn gepleegd."

Dit staat in de zee van quaesties en verschillen van meening die omtrent deze materie bestaan vast, en wat hier volgens het advies van de staatscommissie vaststaat, en naar mijn bescheiden meening te recht vaststaat, is de oude onderscheiding, den Minister beter bekend dan mij, de onderscheiding tusschen de handelingen van den Staat verricht *jure imperii* en de handelingen, die de Staat verricht *jure gestionis*. Dit onderscheid is een van de uitzonderingen, juister: de uitzondering, die naar het advies van de staatscommissie vaststaat.

En wat staat nu vast volgens de Regeering? Nu mag men zeggen: als iets vaststaat, komt nu een citaat, dat precies hetzelfde zegt. Gij vergist u: wanneer ik mag citeeren uit de Memorie van Toelichting, bladz. 2, dan zegt de Regeering daar:

> „Wat nu den inhoud van het hier toepasselijk beginsel van volkenrecht aangaat, kan men zeggen dat slechts twee gevallen algemeen worden aangenomen, waarin vreemde staten en exterritoriale personen wettiglijk voor den nationalen rechter kunnen worden gedaagd, n.l. wanneer zij verklaard hebben zich in die bepaalde zaak aan diens rechtmacht te zullen onderwerpen, en wanneer de zaak onroerend goed betreft, gelegen op het gebied van den staat, aan wiens rechter de zaak wordt voorgelegd."

Dit nu is gansch iets anders. Wat hier alzoo volgens de Regeering vaststaat is gansch iets anders dan wat volgens de staatscommissie vaststaat, of moge het niet gansch iets anders zijn dan toch zeker niet hetzelfde, en wanneer ik dus mag aanhalen deze beide autoriteiten, wier meeningen ons zijn voorgelegd en op grond waarvan wij dus mogen oordeelen, dan zeg ik: er staat niets vast, want omtrent de vraag wat vaststaat verschillen nog deze beide autoriteiten van meening.

En nu zou mijn tweede vraag aan de Regeering zijn: licht mij, of liever — want ik zou verdacht kunnen worden van weetgierigheid of nieuwsgierigheid — licht de Eerste Kamer in omtrent deze vraag: wat zijn nu de uitzonderingen in het

30ste VERGADERING. — 25 APRIL 1917.

346. Voorkoming van inbreuk op de volkenrechtelijke verplichtingen van den Staat in zaken van burgerlijke rechtsv.

(Kappeyne van de Coppello.)

volkenrecht erkend, die de rechter zal hebben te eerbiedigen.

Nu heeft de geachte vorige spreker gezegd: dat weet ik ook niet, maar het kan mij niets schelen, doch ik beweer dat wij geen enkele reden hebben om deze wetsvoordracht tot wet te verheffen als wij dat niet weten, want dan heeft de wetgevende macht en de rechter geen richtsnoer. Er staat toch in het wetsontwerp: de uitzonderingen door het volkenrecht erkend. Mag ik vragen: erkend door wien? Dan toch erkend door ons of erkend algemeen, zeker niet alleen door den Staat, die eventueel in rechten geroepen wordt en allicht geneigd zou zijn te beweren, dat de ingestelde vordering in dit speciale geval niet aan den Nederlandschen rechter moet worden onderworpen.

Nu vraag ik: wat zijn die uitzonderingen, door het volkenrecht erkend, die in de toekomst de Nederlandsche rechter zal hebben te eerbiedigen. En dan zal naar het mij voorkomt de Minister van Justitie mij moeten antwoorden: dat weet ik ook niet. Mijnheer de President, dat antwoord zou niet zijn een overbodig, een volkomen ongemotiveerd blijk van beminnelijke bescheidenheid, die Zijn Excellentie sedert zijn jeugd siert, gelijk mij bekend is, maar dat antwoord van de regeeringstafel, dat ik verwacht, zou niets anders zijn dan de erkentenis, dat er op dit stuk niets vaststaat en niets algemeen wordt erkend. Want ik mag het bij een deel van deze Vergadering bekend achten, dat van af Bynkershoek tot von Bar de geleerden hebben getwist en geredekaveld zonder te komen tot eenig positief resultaat.

Merkwaardig is, en daarop wensch ik de aandacht van de Vergadering te vestigen, dat toen het Institut de droit international, een instituut, dat toch zeker geroepen is om nu eens den volke, laat ik zeggen der wereld te verkondigen, wat nu eigenlijk op dit stuk vast staat, dit poogde te doen en als resultaat van al de bedoelde geleerdheid, waarvoor ik den hoogsten eerbied heb, gansch iets anders kwam dan wat volgens de Staatscommissie en volgens den Minister op dit stuk vast staat, want toen schreef het Institut de droit international:

„Les seules actions recerables contre un Etat étranger sont:

behalve 1°. tot 4°.,

„5°. Les actions fondées sur des contrats conclus par l'Etat étranger dans le territoire, si l'exécution complète dans ce même territoire ne peut être demandée, d'après une clause expresse ou d'après la nature même de l'action."

Dat is in de eerste plaats geheel iets anders dan hetgeen vast staat volgens de staatscommissie en volgens den Minister, maar dat is bovendien van een dergelijke vaagheid, dat wanneer ik zou moeten medewerken om den Nederlandschen rechter te verplichten met die vaagheid rekening te houden, ik inderdaad daarvoor zou koesteren een zeer angstvalligen schroom. Want wat is nu op het gebied van het volkenrecht „la nature même de l'action", als men omtrent die natuur en omtrent die actie niets zegt. Wat hebben wij dus voor houvast aan hetgeen in het volkenrecht op dit stuk wordt erkend? Nihil. En op het bezwaar, geopperd in het Voorloopig Verslag van deze Kamer, dat het volkenrecht op losse schroeven staat, een zeer wijd strekkende beschuldiging, niet tegen naties, maar tegen het volkenrecht, antwoordt de Regeering: Daargelaten of dit geldt voor het volkenrecht van den oorlog, anders is het nopens het volkenrecht in den vrede. Die onderscheiding is uiterst klassiek. Als ik mij goed herinner, is die onderscheiding reeds gemaakt door onzen Hugo de Groot. Aan de juistheid daarvan wil ik dus zeker niet tornen, maar dat het anders zou zijn nopens het volkenrecht in den vrede, die meening is naar mijn bescheiden oordeel niets anders dan een illusie, want zoodra de juristen het volkenrecht van den vrede gaan behandelen, komen zij onderling in oorlog. En ook die strijd is helaas nog absoluut niet beslecht.

Alzoo meen ik te hebben aangetoond, dat dit wetsvoorstel niet beoogt iets nieuws in te voeren, en in de tweede plaats, dat het niet strekt tot oplossing van eenig geschilpunt.

Welk is dan het doel van deze wetsvoordracht? Ik behoef het niet te gissen, want de Regeering heeft het ons duidelijk verteld. De Regeering heeft gezegd, bladz. 2 van de Memorie van Antwoord, louter een herinnering, een waarschuwing te geven aan den burgerlijken rechter. Dat doel acht de vorige spreker een zeer gerechtvaardigd en aanbevelenswaardig doel. Ik veroorloof mij fundamenteel van den geachten vorigen spreker te verschillen. Naar mijn bescheiden meening heeft de wetgever geen waarschuwing te geven aan de rechterlijke macht. Voor dergelijke waarschuwingen en herinneringen zorgt tegenover het lagere rechterlijke college het hoogere college en voor dergelijke waarschuwingen en herinneringen zorgt de wetenschap, en de wetenschappelijke literatuur.

Het zal u, Mijnheer de Voorzitter, en mijn geachten medeleden niet zijn ontgaan, dat wanneer eens valt te wijzen op vonnissen, waarmede de geleerden het niet eens zijn of waarmede de volksovertuiging het niet eens is, dat zoowel de wetenschap als het volk vrijheid meenen te mogen vinden om op die onjuistheid te wijzen. Een waarschuwing en herinnering, en nog wel louter een waarschuwing en herinnering, kan geen aanleiding zijn voor de wetgevende macht tot het maken van een wet.

De wetgever bepaalt wat als recht gelden zal, en nu vernemen wij van de Regeering: wat bepaald wordt in het voorgestelde wetsartikel, dat geldt reeds thans. Waarvoor dan deze wetsvoordracht? En als een herinnering en een waarschuwing aan een rechter noodig ware — ik neem eens aan dat wij dergelijke hardhoorende rechters hebben, die een dergelijke waarschuwing of herinnering behoeven, hetgeen niet zou versterken het pleidooi dat in een vorige zitting ons geacht medelid de heer Verheijen heeft gehouden — dan zou deze voordracht en al wat daarover geschreven en gesproken is voor het geven van die waarschuwing en die herinnering alleszins voldoende zijn, want wij mogen aannemen, dat men ook in Rotterdam leest wat de Regeering voorstelt en wat de Staten-Generaal daarover als hun meening te kennen geven.

„De toekomstige rechters", wordt mij hier geïnterrumpeerd

De toekomstige rechters zulen naar het mij voorkomt zooveel herinneringsvermogen behouden, dat dit belangrijk debat niet spoedig uit hun hersenen zal zijn weggevaagd. Nu is daarvoor niet noodig het entsieren van de Wet houdende Algemeene Bepalingen met dit nietszeggende, absoluut overbodige en alle quaesties openlatende artikel.

En toch — en nu zal men misschien zeggen dat mijn slot niet past op mijn aanloop — ben ik geneigd, om niet stemming over dit wetsontwerp te vragen. Maar alleen om één reden, te weten juist omdat het niets zegt en absoluut overbodig is, en dus in zijn absoluut naakte overbodigheid schuld- en schadeloos is. Het zegt niets, het doet niets, het heeft geen enkel effect. En wanneer de Regeering mocht verklaren: Wij hebben dat schadelooze en schuldelooze artikeltje noodig om de rechtsbedeeling naar behooren te kunnen doen uitoefenen, dan zeg ik: *per me licet*. Gij vraagt niets en gij krijgt niets, maar zijt gij met die ledige hand tevreden, welnu, wees dan daarmede gelukkig.

Mijnheer de Voorzitter! Ik wensch zoo gaarne het voorbeeld van mijn voorgangers, de ouderen in deze vergadering, te volgen. Mijn conclusie zou zich kunnen aansluiten bij die van den heer Bosch van Oud-Amelisweerd. Ik zeide al, ik ben niet dankbaar voor deze wetsvoordracht en meen te moeten aannemen dat de dankbaarheid van den geachten afgevaardigde alleen voortsproot uit de ontvankelijkheid van zijn gemoed. Want dankbaarheid is uitgesloten, omdat door deze wetsvoordracht noch door de wet, die overeenkomstig deze wetsvoordracht tot stand zou moeten komen, aan het recht of de rechtsbedeeling eenige dienst zal worden gedaan. De illusie, dat het anders wezen zou, moet zoowel de Kamer als de Regeering laten varen.

346. Voorkoming van inbreuk op de volkenrechtelijke verplichtingen van den Staat in zaken van burgerlijke rechtsv.

De heer **Ort**, Minister van Justitie: Mijnheer de Voorzitter! Wanneer ik in de beide sprekers, die in de eerste plaats het woord hebben gevoerd — ofschoon in de rede van den heer Bosch van Oud-Amelisweerd zeer zeker bedenkingen van verschillenden aard tegen dit wetsontwerp werden te berde gebracht — heb mogen zien voorstanders van deze wetsvoordracht, en daarbij bij den geachten afgevaardigde uit Utrecht, den heer Bosch van Oud-Amelisweerd, en dien uit Drenthe, den heer van der Feltz, erkenning heb gevonden van het nut daarvan, heb ik daarentegen in hetgeen de heer Kappeyne van de Coppello heeft gezegd, een zekere critiek moeten ondervinden, een ontkenning van het nut van dit ontwerp, ja zelfs een uiting van onvoldaanheid, dat dit wetsontwerp is ingediend geworden, want, waar bij de beide andere geachte afgevaardigden nog een gevoel van dankbaarheid voor deze indiening bestond, stelde de geachte afgevaardigde de heer Kappeyne van de Coppello op den voorgrond, dat bij hem juist een tegenovergesteld gevoel was gerezen.

Mijnheer de Voorzitter! Laat ik beginnen met te beantwoorden een van de groote grieven van den geachten afgevaardigde, nl. die tegen de plaatsing van dit artikel in de wet, houdende algemeene bepalingen van wetgeving. Het artikel zou reeds daarom afkeuring verdienen, omdat het niet thuis behoort in die wet, die al van het jaar 1829 dateert, en die steeds goed heeft gewerkt. Mij kwam het voor, en zulks geheel in overeenstemming met het advies van de staatscommissie, dat dit artikel zeer juist geplaatst was in de Wet, houdende Algemeene Bepalingen, en dat het een waardige plaats innam onmiddellijk na, en als het ware behoorende tot de familie van, de artt. 11, 12 en 13. Algemeen wordt aangenomen dat de Wet, houdende Algemeene Bepalingen, handelt over de beteekenis en de kracht van de wetten, maar men heeft tevens daarin te zien, en vooral in de artt. 11, 12 en 13, die aan het thans voorgestelde art. 13*a* onmiddellijk voorafgaan, bepalingen die zekere voorschriften geven aan den rechter, die hij bij zijn rechtspraak zal hebben in acht te nemen. Ik moge wijzen op art. 11: „De regter moet volgens de wet regt spreken". Dat wil eenvoudig zeggen: gij, rechter, zult U bij Uw uitspraken onderwerpen aan de bepalingen der wet, een voorschrift dus aan den rechter, hoe hij bij de toepassing van de wet zal hebben te handelen. Ik wijs op art. 12:

> „Geen regter mag bij wege van algemeene verordening, dispositie of reglement, uitspraak doen in zaken welke aan zijn beslissing onderworpen zijn",

Dit artikel geeft dus een bevel aan den rechter: alleen over het speciale geval, dat aan Uw oordeel is onderworpen, zult en moogt gij een uitspraak geven; gij moogt geen algemeene uitspraak doen, alleen in dat eene geval zult gij aan een bepaald wetsartikel een bepaalde uitlegging mogen geven. Ik wijs op art. 13: „De regter die weigert regt te spreken, onder voorwendsel van het stilzwijgen, de duisterheid of de onvolledigheid der wet, kan, uit hoofde van regtsweigering, vervolgd worden." Dat wil dus zeggen: ik geef U, rechter, het voorschrift, dat gij een beslissing moet geven. Wat zegt nu art. 13*a*, thans bij deze wetsvoordracht voorgesteld? Ik geef U, rechter, het voorschrift, dat gij uw rechtsmacht zult hebben toe te passen met inachtneming van de uitzonderingen, in het volkenrecht gesteld. Een voorschrift dus aan den rechter, maar tevens een bepaling, die de beteekenis behelst en de kracht van de wet. Reeds om die reden, Mijnheer de Voorzitter, acht ik het artikel volstrekt niet misplaatst in de Wet, houdende Algemeene Bepalingen.

Nu is het waar, en dat geef ik aanstonds toe, dat het artikel bevat tweeërlei stof, in de eerste plaats rechtsmacht en in de tweede plaats de uitvoerbaarheid van vonnissen en authentieke akten. De geachte afgevaardigde, die in de practijk doorkneed is, heeft er op gewezen dat het eerste naar zijn meening thuisbehoort in de wet op de Rechterlijke Organisatie, en het tweede in het Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering, doch dat bewijst alleen, dat het artikel, aldus in tweeën geknipt, in de beide verschillende wetten had kunnen zijn geplaatst, maar daardoor wordt volstrekt niet aangetoond, dat het, eenmaal geplaatst in de Wet, houdende Algemeene Bepalingen, daarin niet thuis zou behooren. Nu zegt de geachte afgevaardigde wel: die wet beheerscht de geheele wetgeving, en dus niet alleen de burgerrechtelijke terwijl hier alleen van burgerlijk recht sprake is. Men zie intusschen niet over het hoofd, dat ook verscheidene andere artikelen dier wet alleen burgerlijk recht betreffen, b. v. de artikelen 6, 7 en 9. Maar bovendien vergete men niet, dat de strafrechtelijke zijde van de zaak reeds geregeld is in het Wetboek van Strafrecht Nu wijs ik er op, dat die bepaling, art. 8 van het Wetboek van Strafrecht, die de volkenrechtelijke uitzonderingen betreft, niet alleen betreft het materieele recht, maar ook het vervolgingsrecht, zoodat ik op dit punt slechts volg het voorbeeld, door den wetgever van het Wetboek van Strafrecht gegeven, door thans in de Wet, houdende Algemeene Bepalingen, een artikel te plaatsen dat daarin thuis behoort, een artikel dat, evenals art. 8 Wetboek van Strafrecht, het formeel en het materieel recht beheerscht. Ik mag er op wijzen, dat de geachte afgevaardigde zijn grief, waarop ik het antwoord nu meen gegeven te hebben, zelf van niet zoo overwegende beteekenis achtte. Hij zeide: wanneer een wet overigens goed is, welnu dan wil ik er overheen stappen, dat de plaats niet is overeenkomstig mijn wensch, maar de wet moet in ieder geval zelf goed zijn en mits er een beginsel, een bepaling in wordt vastgelegd, waarvan de Regeering de toepassing noodig acht.

Ik zal daarop aanstonds terugkomen, maar ik zou gaarne eerst, naar aanleiding van hetgeen gisteren door den geachten afgevaardigde uit Utrecht is opgemerkt, met een enkel woord willen bespreken, omdat dit min of meer samenhangt met de opmerkingen van den heer Kappeyne van de Coppello, de benaming van het wetsontwerp.

Die benaming is volgens den heer Bosch van Oud-Amelisweerd onjuist, omdat inderdaad het wetsontwerp niet alleen strekt om te voorkomen inbreuken op de volkenrechtelijke verplichtingen in zake de burgerlijke rechtsvordering, maar ook strekt tot begrenzing van de rechtsmacht van de rechtsprekende colleges. Nu zou ik willen opmerken, dat de rechtsbeperking, waarvan hier de rede is, inderdaad reeds bestaat, maar niet duidelijk genoeg was uitgesproken. Het vonnis van de Rotterdamsche rechtbank geeft daarvan het grootste bewijs en dit wetsontwerp dient derhalve om te voorkomen, dat die rechtsbeperking, die het volkenrecht aan den nationalen rechter oplegt, niet zou worden in acht genomen. Het wetsontwerp spreekt dus inderdaad uitdrukkelijk de begrenzing uit van de rechtsmacht van den nationalen rechter.

De geachte sprekers zijn het alleen daarover eens, zoowel de heer Bosch van Oud-Amelisweerd als de heeren van der Feltz en Kappeyne van de Coppello, dat wat in dit wetsontwerp wordt voorgesteld, reeds is geldend recht.

En nu is door de beide eerste sprekers de maatregel van de Regeering om wat geldend recht is, maar wat gebleken is niet als geldend recht te zijn erkend, goedgekeurd en een maatregel van voorzichtigheid, van beleid genoemd; daarentegen is door den geachten afgevaardigde den heer Kappeyne de staf gebroken over een dergelijke wijze van wetgeving.

Ik geloof, dat de geachte afgevaardigde de heer Kappeyne te dien aanzien een onjuist inzicht heeft. Het is waar, vrij algemeen wordt erkend, dat de rechtsmacht van den nationalen rechter onderworpen is aan de uitzonderingen op het nationale recht die het volkenrecht aanneemt. Vrij algemeen; het vonnis van de Rotterdamsche rechtbank kan ten bewijze verstrekken dat het niet algemeen is. Maar bovendien — laat ik dit dadelijk opmerken — het is ook gebleken, dat het oordeel van de Rotterdamsche rechtbank niet algemeen wordt verworpen. Wat toch kan geweest zijn het inzicht van de rechtbank en van hen die daarmede instemmen? Het is dit dat men zoo redeneert: volkenrechtelijk is een beslissing als gegeven is door de Rotterdamsche rechtbank onhoudbaar, maar de Rotterdamsche rechtbank had geen volkenrecht toe te passen; de rechter in het algemeen heeft toe te passen de

(Minister Ort.)

nationale wet, en zoolang in de nationale wet niet wordt uitgesproken dat er zal worden achtgeslagen op de regelen van het volkenrecht, zóólang is de rechter verplicht uitsluitend zich naar het nationale recht te gedragen.

En nu is deze opvatting van het nationale recht naar mijn meening in het algemeen, niet juist, maar men heeft toch met een dergelijke opvatting rekening te houden. Men zou alleen dan daarmede geen rekening hebben te houden, wanneer een dergelijk beginsel in onze wetten was uitgedrukt en in weerwil daarvan door den rechter daaraan geen gevolg was gegeven. Dan is het niet noodig een nieuw wetsontwerp te maken en te zeggen: ik herinner u aan artikel zooveel. Alleen in dat geval zou men er van kunnen spreken dat de wetgever niet heeft te waarschuwen, dat hij niet heeft te herinneren den rechter aan hetgeen rechtens is. Zulk een bepaling nu staat niet alleen niet in de wet, maar uit het vonnis van de Rotterdamsche rechtbank en uit de meening van enkele rechtsgeleerden moet worden afgeleid, dat zij aannemen, dat het volkenrecht bij stilzwijgen der wet ook niet geldt, en daarmede vervalt geheel het betoog van den geachten afgevaardigde.

Wanneer men echter uitgaat van de meening, dat onomstootelijk vaststaat dat de volkenrechtelijke uitzonderingen inwerken op het nationale recht, dan, stem ik toe, is een waarschuwing, een herinnering niet noodig. Maar wanneer men daaraan twijfelt, dan is het de plicht van den wetgever om te zorgen dat hij zijn wil duidelijk uitdrukt. Dat is de groote beteekenis van het wetsontwerp.

Mijnheer de Voorzitter! De laatste geachte spreker had nog een grief tegen den geheelen opzet van het voorgestelde artikel. Hij zegt: er wordt voorgesteld dat de rechtsmacht zal worden beperkt door de uitzonderingen, in het volkenrecht erkend. Maar welke uitzonderingen zijn dat nu? Gij hebt die uitzonderingen te noemen, zegt hij: zoolang gij die uitzonderingen niet aangeeft, kunt gij den rechter geen voorschriften geven.

Dit is in strijd met hetgeen de algemeene bepalingen voorschrijven, n.l. dat de rechter verplicht is recht te spreken, ook al kan hij geen enkel voorschrift vinden, waarop de beslissing zal moeten rusten over de zaak, die partijen aan zijn oordeel hebben onderworpen.

En de wetgever heeft heel goed geweten waarom hij een dergelijk voorschrift in de Wet, houdende Algemeene Bepalingen heeft opgenomen. Want het is niet de vraag of in het geschreven recht, geboekt of niet, bepaalde wetsbepalingen en voorschriften worden gegeven waarvan de handhaving aan den rechter wordt gevraagd, maar of de rechter in staat is — en hij wordt geacht in staat daartoe te zijn — om uit het recht in het algemeen op te diepen datgene, wat kan strekken om de beslissing, die van hem gevraagd wordt, te kunnen geven. En dat is met het volkenrecht geheel hetzelfde als met het nationale recht. De rechter zal hebben te bestudeeren het volkenrecht en zal op dit punt hebben na te gaan de rechtspractijk, de rechtsdoctoren en de jurisprudentie in de verschillende landen. En wanneer hij dan tot een bepaalde conclusie is gekomen, zal hij weten, of althans moeten weten, welke uitzonderingen het volkenrecht erkent.

Ik geloof dus, dat de critiek van den geachten afgevaardigde op het artikel inderdaad niet houdbaar is. Nu zegt de geachte afgevaardigde, het is zoo zeker, dat men in het onzekere zweeft, dat zelfs de Staatscommissie geheel andere uitzonderingen als toelaatbaar erkent dan de Regeering. Ik geloof, dat de geachte afgevaardigde zich op dit punt vergist. De Staatscommissie heeft als voorbeeld aangehaald het punt, waarover het Rotterdamsch vonnis liep, en daarbij gezegd als iets dat boven elken twijfel verheven is, dat een daad door een Staat jure imperii verricht geen aanleiding kan geven tot jurisdictie van den rechter in een ander land. Maar de Regeering heeft dat volstrekt niet ontkend. Zij heeft dit onderwerp verder niet aangeroerd, omdat de andere, de positieve zijde van de vraag, in hoeverre een actie, tegen den vreemden Staat ingesteld, aanleiding kan geven tot onderwerping van dien vreemden Staat aan de nationale jurisdictie, van zeer dubieuzen aard is en ten aanzien daarvan volstrekt geen communis opinio heerscht. Daarom heeft de Regeering gemeend de beide gevallen te moeten noemen, die geacht kunnen en moeten worden vast te staan, de gevallen waarin de onderwerping van den Staat aan een vreemde jurisdictie niet twijfelachtig kan zijn en dan ook in het volkenrecht algemeen erkend wordt. Maar een tegenspraak tusschen hetgeen de Staatscommissie als uitzonderingen erkent en hetgeen de Regeering als voorbeelden noemde, mag daarin niet worden gezien.

Ik meen dus, dat hetgeen door den heer Kappeyne is aangevoerd, èn tegen de plaatsing van het artikel in de Wet, houdende Algemeene Bepalingen, èn tegen den opzet van het artikel, waardoor den rechter geen licht zou worden gegeven, ten slotte niet van dien aard is, dat daarin een ernstige grief tegen deze wet kan worden gezien. Maar evenmin meen ik, dat op grond van de argumenten van den geachten afgevaardigde deze wet toch kan worden aangenomen, omdat zij niets zou beteekenen. Neen, Mijnheer de Voorzitter, ik meen te hebben aangetoond, dat de wet heel veel beteekent. Om het nog even te herinneren, de wet beteekent dit, dat aan den rechter, die mocht twijfelen, die mocht meenen, dat op het oogenblik het beginsel van den invloed van het volkenrecht op het nationale recht niet in de wet is neergelegd, — het beginsel bestaat, maar het is niet uitgedrukt — het voorschrift wordt gegeven, om, welke meening hij te voren ook mocht zijn toegedaan over onze wet, in den vervolge geen vonnissen te wijzen, waarbij de uitzonderingen, in het volkenrecht erkend, niet worden in acht genomen. Dit is de beteekenis van de wet en daarom is naar het oordeel van de Regeering een dergelijke bepaling een onmisbaar bestanddeel van voorschriften omtrent wetgeving.

Nu is het waar — de geachte afgevaardigde wees daarop — dat nog slechts bij één vonnis, en nog wel bij een verstekvonnis, een dergelijke beslissing is gegeven, en dat nog geen hoogere rechter, laat staan meerdere hoogere rechters, hun oordeel over de toepassing van de wet in dit opzicht hebben doen kennen. Maar ik zou willen vragen: kan dat wezenlijk als een grief worden aangemerkt? Is het niet een daad van beleid en van voorzichtigheid om maatregelen te nemen wanneer een rechter — het is niet een meening van iemand, die op een debatingclub debatteert en een stelling verkondigt — een dergelijke belangrijke beslissing neemt, om nog niet er van te spreken, dat het telkens kan voorkomen, dat door den loop van de omstandigheden de hoogere rechter niet kan worden geroepen om over de zaak een oordeel te vellen. Dat is zelfs in de zaak van het Rotterdamsche vonnis misschien het geval. Het is volstrekt nog zoo zeker niet, dat b.v. het derdenverzet, waarover gisteren de geachte afgevaardigde, de heer Bosch, met een enkel woord gesproken heeft — ik heb mij daarover niet uit te laten, want het is de zaak van den rechter — gelegenheid zal bieden om in hooger beroep het Hof over die zaak te doen jugeeren. Ik behoef een zoo ervaren advocaat als den geachten afgevaardigde niet te doen opmerken, dat het de vraag is of het belang, dat de Staat der Nederlanden op het oogenblik beweert te hebben, en werkelijk heeft, het belang is, dat het Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering op het oog heeft. Ik meen van wèl, maar daarom is het nog niet uitgemaakt, dat een hoogere rechter uitspraak zal kunnen doen. Des te meer reden voor den wetgever om te zorgen er bijtijds bij te zijn.

Er was ook geen mogelijkheid — anders had ik dat zeker ook nog beproefd, al zou deze wetsvoordracht daardoor niet achterwege zijn gebleven — om een hoogere beslissing te krijgen door bij wijze van cassatie in het belang van de wet deze zaak te brengen onder de jurisdictie van den Hoogen Raad, want het vonnis was niet in hoogste instantie gewezen. Op dat punt stond de Regeering dus machteloos.

Mijnheer de Voorzitter! Nu ik toch over den Hoogen Raad spreek, nog een woord naar aanleiding van hetgeen de heer van der Feltz heeft gezegd over de mogelijkheid van cassatie tegen een beslissing in de materie, waarover wij spreken en waarover ook gisteren de heer Bosch van Oud-Amelisweerd heeft gesproken.

(Minister **Ort** e. a.)

Ik ken op dit punt niet de meening van den heer Kappeyne van de Coppello. De geachte afgevaardigde knikt, hij schijnt dus de meening van den heer van der Feltz te deelen in deze.

Ik, Mijnheer de Voorzitter, deel geheel de argumenten heden door den heer van der Feltz aangevoerd en geenszins den twijfel, te dien aanzien geopperd door den heer Bosch van Oud-Amelisweerd. Want wat is de zaak? Wanneer dit ontwerp wet is geworden, dan, welk artikel men ook neemt, is de interpretatie van de nationale wet deze: hetgeen in het artikel is voorgeschreven, is steeds onderworpen aan hetgeen het volkenrecht als uitzondering erkent. Het is niet mogelijk in deze materie een artikel toe te passen of er is in begrepen de materie van het volkenrecht. Mitsdien staat men, de uitzonderingen van het volkenrecht niet goed toepassende, voor schending van het toepasselijke artikel, waaruit volgt, dat krachtens de Wet op de Rechterlijke Organisatie, cassatie mogelijk is.

Mijnheer de Voorzitter! Ik meen het hierbij te kunnen laten. De heer van der Feltz heeft een volledig overzicht gegeven van hetgeen gisteren door den heer Bosch van Oud-Amelisweerd als bedenkingen tegen deze voordracht is in het midden gebracht. Ik zou slechts in herhaling vervallen indien ik de belangrijke redevoering van den heer Bosch van Oud-Amelisweerd op den voet volgde en trachtte de bedenkingen te weerleggen, welke bedenkingen den geachten afgevaardigde, zooals hij zeide, volstrekt niet zouden leiden tot eenige onaannemelijkverklaring van deze wetsvoordracht, ook niet op grond dat de wet eigenlijk niets beteekent, want dat is volstrekt niet het standpunt geweest van den heer Bosch van Oud-Amelisweerd.

Mijnheer de Voorzitter! Ik meen te hebben aangetoond, vooreerst dat het voorgestelde artikel inderdaad niet misplaatst is in de Wet houdende Algemeene Bepalingen, en in de tweede plaats, dat het wel degelijk grond van bestaan heeft, dat het is een artikel waardoor wordt voorkomen, dat het burgerlijk recht verkeerd zou worden toegepast. Wanneer een en ander juist is, meen ik dat ook voor deze Kamer alle aanleiding bestaat om haar stem aan dit wetsontwerp te geven.

De beraadslaging wordt gesloten en het wetsontwerp zonder hoofdelijke stemming aangenomen;

II. **verklaring van het algemeen nut der onteigening van eigendommen noodig voor het verbreeden van een de van den Rijksstraatweg in de kom der gemeente Beverwijk (342);**

III. **bestendiging van den staat van beleg (361);**

IV. **wijziging van de wet van den 4den Maart 1916 (Staatsblad n°. 107), houdende regeling van de inkomsten en uitgaven van de Posterijen, de Telegrafie en Telefonie voor het dienstjaar 1916 en nadere regeling van de aan 's Rijks middelen uit te keeren rente (362).**

Deze wetsontwerpen worden achtereenvolgens zonder beraadslaging en zonder hoofdelijke stemming aangenomen.

De **Voorzitter**: Thans zou aan de orde zijn de behandeling van de wetsontwerpen tot vaststelling van hoofdstuk VII *B* en de nos. 378 en 379. Ik deel aan de Kamer mede dat ik den Minister van Financiën heb laten vragen of hij na de pauze in deze Kamer zou kunnen komen om deze wetsontwerpen, die betrekking hebben op zijn Departement, te verdedigen.

De Minister deelde mij evenwel mede, dat hij nog aan de overzijde werkzaam moet zijn en dat hij derhalve zeer tot zijn leedwezen niet hier kan komen. Dientengevolge vervallen van de agende voor heden hoofdstuk VII *B* (Departement van Financiën) (2), Begrooting van het Leeningfonds 1914 voor het dienstjaar 1917 (378) en het wetsontwerp tot verhooging der begrooting voor het Staatsmuntbedrijf voor 1916 (379).

Aan de orde zou dus thans zijn het wetsontwerp tot vaststelling van de begrooting van het Fonds ter verbetering van

(Voorzitter e. a.)

de Kustverdediging, dienst 1917 (231) en daarna het wetsontwerp tot vaststelling van de begrooting van het vestingstelsel, dienst 1917 (232). Deze en de volgende wetsontwerpen hebben evenwel eerst verleden Maandag de Kamer bereikt. Nu zegt het Reglement van Orde, dat de beraadslaging over wetsontwerpen in de Kamer kan aanvangen op geen vroegeren dag, dan den tweeden, of, indien de Kamer niet bijeen is, den vierden dag na de toezending van het Eindverslag. Het is dus twee dagen te vroeg, om deze wetsontwerpen thans te gaan behandelen, maar, aangezien nog zoo veel door de Kamer moet worden afgedaan, heb ik gemeend voor vandaag deze wetsontwerpen al vast pro memorie op de agenda te moeten zetten. Ik stel thans aan de Kamer voor, om te besluiten — in afwijking van het bepaalde in het Reglement van Orde — deze wetsontwerpen heden in behandeling te nemen.

Daartoe wordt besloten.

De vergadering wordt voor een half uur geschorst en daarna hervat;

V. **vaststelling van de begrooting van inkomsten en uitgaven van het Fonds ter verbetering van de Kustverdediging, dienst 1917 (231);**

VI. **vaststelling van de begrooting van uitgaven, ten behoeve van de voltooiing van het vestingstelsel, dienst 1917 (232);**

VII. **vaststelling van hoofdstuk VIII (Departement van Oorlog) van de Staatsbegrooting voor het dienstjaar 1917 (2).**

De **Voorzitter**: Aangezien deze wetsontwerpen eenigszins samenhangen, stel ik voor de beraadslaging daarover gezamenlijk te voeren.

Daartoe wordt besloten.

De beraadslaging wordt geopend.

De heer **Bavinck**: Mijnheer de Voorzitter! Naar aanleiding van hetgeen in de Memorie van Antwoord aan de Eerste Kamer door den Minister van Oorlog is gezegd over den geest in het leger en over het zedelijk leven van den soldaat veroorloof ik mij een enkele opmerking hier in het midden te brengen. Laat ik mogen beginnen met aan Zijn Excellentie mijn hartelijken dank te betuigen voor al de maatregelen, waarmede hij heeft getracht te voorzien in de geestelijke verzorging van den soldaat, die algemeen instemming hebben gevonden en waarvan gezegd kan worden, dat zij tot op den huidigen dag zeer gunstig hebben gewerkt. De veldpredikers en aalmoezeniers, op initiatief van Zijn Excellentie in het leger aangesteld, werken met toewijding en met ijver en hebben ook reeds vruchten van hun arbeid mogen zien. Ik verheug mij ook daarover, dat Zijn Excellentie in de Memorie van Antwoord heeft verklaard, dat hij er ernstig over denkt, deze maatregelen, die hij aanvankelijk genomen had bij de mobilisatie, ook te bestendigen in vredestijd na den oorlog. Ik kan mij zeer goed begrijpen, dat de Minister verklaart, dat hij nu liefst niet over deze maatregelen in de toekomst van gedachten wil wisselen, maar ik verblijd mij toch zeer er over, dat hij dit punt in ernstige overweging neemt en ik behoud mij voor, hierover nader met den Minister van gedachten te wisselen en mijn gevoelen in deze kenbaar te maken.

In de tweede plaats wensch ik hier in deze Kamer een woord van hartelijken dank te spreken aan het adres van Zijn Excellentie den opperbevelhebber van het leger. De legerorder, den 30sten Maart door Zijn Excellentie uitgevaardigd, is naar veler harten geweest en het verblijdt mij zeer, dat de opperbevelhebber in deze legerorder zoo krachtig is opgetreden tegen de zg. ontspanningsavonden, gelijk die hier en

30ste VERGADERING. — 25 APRIL 1917.

Wetsontwerpen nos. 231 en 232. — 2. Staatsbegrooting v. h. dienstjaar 1917. Hoofdstuk VIII. (Departement van Oorlog.)

(Bavinck.)

daar zijn gehouden, en die, naar het oordeel van den opperbevelhebber, rechtmatige ergernis hebben gegeven. De opperbevelhebber laat het daarbij niet in zijn legerorder, maar wenscht, dat ook in de toekomst dergelijke dingen zich niet zullen herhalen en hij dringt er ten sterkste op aan, dat alles geweerd zal worden, wat de godsdienstige overtuiging, de zedelijke begrippen en den goeden smaak in het leger zou kunnen kwetsen. Over die beide maatregelen, zoowel van den Minister als van den opperbevelhebber, verheug ik mij dan ook ten zeerste, maar dit neemt niet weg, dat ik de vrijheid neem, aan die dankbetuiging een paar opmerkingen toe te voegen.

In de eerste plaats een enkel woord over de militaire tehuizen.

In de Memorie van Antwoord van den Minister aan de Tweede Kamer heeft Zijn Excellentie inlichtingen gegeven over den staat van zaken in betrekking tot de subsidiën en dan vernemen wij daaruit, dat aan de commissie, die indertijd onder voorzitterschap van nu wijlen dr. Bos werd ingesteld, voor ontwikkeling en ontspanning is uitbetaald f 25 000, vervolgens dat aan de *Soldatencourant* tot 1 Juli van het vorig jaar is besteed ruim f 97 000 en dan nog ten slotte een som van over de f 550 000 voor het bureau van ontspanning en ontwikkeling van het algemeen hoofdkwartier; wij zien dus dat er tusschen de f 650 000 en f 700 000 voor deze zaken is uitgegeven, inderdaad een niet gering bedrag.

Ik wensch op dit bedrag, hoe groot ook, geen aanmerking te maken, maar wanneer ik daar nu mede vergelijk hetgeen is uitgetrokken voor de militaire tehuizen, als subsidie, dan schijnt het mij toe, dat daartusschen geen evenredigheid bestaat. Aan den eenen kant ongeveer f 700 000 en aan de militaire tehuizen tot dusver slechts een som van f 42 000.

Nu weet ik wel dat men hier niet gelijk op deelen kan en ik verg dat ook volstrekt niet van den Minister; dat zou onbillijk zijn. Maar ik geloof dat, waar die militaire tehuizen inderdaad zulke nuttige instellingen zijn en volstrekt niet alleen aan de Christelijk gezinden maar aan alle soldaten vrije inkomst schenken, die militaire tehuizen meer subsidie en meer waardeering verdienen dan tot dusver hun ten deel valt. Ik zou er daarom bij den Minister op willen aandringen nog eens te willen overwegen of dat subsidie niet aanmerkelijk zou kunnen worden verhoogd. De overweging die daarbij komt is deze, dat de oorlog veel langer duurt dan een onzer had kunnen vermoeden. In den aanvang zijn er wel militaire tehuizen door particulier initiatief opgericht en met duizenden en tienduizenden guldens gesteund. Maar natuurlijk, aan alles komt een einde, er wordt tegenwoordig voor alles gevraagd, en men begrijpt, dat het moeilijk is de noodige gelden op den duur bijeen te brengen. Vandaar dat tal van die militaire tehuizen onder zware lasten gebukt gaan.

Dit is een punt dat ik aan de ernstige overweging van den Minister aanbeveel, en ik dring er dus bij hem op aan om, zoo eenigszins mogelijk, dat subsidie aan de militaire tehuizen te willen verhoogen.

Daarbij heb ik nog een andere opmerking, en wel deze. Ik waardeer ten zeerste, gelijk ik reeds in den aanvang heb gezegd, wat er gebeurt voor de geestelijke verzorging en ook voor de zedelijke verzorging van het leger, maar wanneer ik naga wat de Minister in de Memorie van Antwoord over den geest in het leger zegt, verklaar ik mij daardoor toch niet geheel bevredigd. De Minister is daarover zeer optimistisch gestemd en verklaart zich bereid om, wanneer eventueele klachten worden vernomen, die te doen onderzoeken, maar hij meent, dat die geest niet veel te wenschen overlaat.

Wanneer wij spreken over den geest van een leger of van een of andere maatschappij, dan hebben wij niet met concrete feiten en cijfers te doen. Daarom is het altijd moeilijk te zeggen: zoo en zoo is de geest. Maar dit kan ik Zijn Excellentie, die het trouwens zelf wel beter weten zal dan ik, verzekeren, dat niet iedereen zoo optimistisch oordeelt over den geest in het leger. Ik zou getuigen kunnen bijbrengen, als mij de vrijheid was verleend namen te noemen, die gansch anders oordeelen over dien geest in het leger, dan door Zijn Excellentie geschiedt. Nu kan over dien „geest" in drieërlei zin gesproken worden. Men kan bedoelen den militairen geest, het fonds van moed en kracht en vaderlandsliefde die in den dienst, vooral in oorlogstijd, noodzakelijk zijn. Maar men kan ook denken aan den godsdienstigen en den zedelijken geest. Over den militairen geest wensch ik niet te spreken, omdat ik daarover niet genoegzaam kan oordeelen, maar wat den godsdienstigen en den zedelijken geest aangaat, moet ik verklaren, dat Zijn Excellentie te gunstig oordeelt. Dit laat zich a priori verwachten. Wanneer men nl., waar ook, in welken kring, eenige jongelui in de kracht van het leven, 18 jaar oud en daarboven, of mannen in de kracht van hun leven samenbrengt in een kazerne, fabriek of groote werkplaats, dan heeft men altijd ook met vele minderwaardige elementen op godsdienstig en zedelijk gebied te doen, en dan laat het zich van te voren verwachten dat in die maatschappij, kleiner of grooter, een geest zal opstaan die in strijd komt met de algemeen geldende godsdienstige en zedelijke beginselen, welke naar mijn vaste overtuiging aan elke maatschappij, klein of groot, ten grondslag liggen en ten grondslag liggen moeten. Wanneer nu zulke elementen den boventoon voeren, dan durf ik de verzekering geven dat het met zoo'n maatschappij mis loopt, hetzij die maatschappij uit soldaten, studenten of arbeiders in een fabriek bestaat; dat doet er niet toe.

Nu is de zaak in Nederland aldus gesteld, dit kan ik ook weer aan Zijn Excellentie verzekeren, dat er tal van ouders zijn, die wanneer hun zonen in dienst moeten, hen zien gaan met een bezwaard hart. Zij vloeken niet, maar bidden voor hun kinderen, en daarom acht ik hen niet de slechtste ouders. Zij maken de kern uit van de Nederlandsche natie, want ten slotte geven alle vloekers in het diepst van hun conscientie steeds aan de bidders gelijk.

Wanneer zulke zonen komen in het leger, en zij worden dan verleid op allerlei manier, door woorden en voorbeelden en daden, dan behoort er een ontzaglijken moed toe om staande te blijven. In hun dorp, in den kleinen kring, waarin zij oorspronkelijk verkeerden, werden zij van alle kanten gesteund, maar wanneer zij hun familie en hun dorp of kleine stad moeten verlaten en in aanraking komen met minderwaardige elementen op godsdienstig en zedelijk gebied, waarvan zij het bestaan zelfs niet hebben vermoed, behoort er voor die betrekkelijk onschuldige jongens een groote zedelijke moed toe het heilige neen te spreken als de gansche omgeving ja zegt. Ik vind dus heel goed wat gebeurt door de veldpredikers en uitnemend wat gedaan wordt voor de militaire tehuizen, maar dat zijn maatregelen, die als het ware van buiten worden aangelegd, maar wat het leger in de eerste plaats noodig heeft is die godsdienstige en zedelijke geest, die allen als het ware in beslag neemt en hen behoedt voor uitspattingen en ongerechtigheden. En wanneer ik het nu zoo stel meen ik dat er wel te klagen valt over den geest in het leger. Ik zou voorbeelden kunnen aanhalen wanneer degenen, die zich bij mij hebben aangemeld, mij de vrijheid hadden gegeven hun namen te noemen. Maar ik kan geen concrete voorbeelden noemen. Het zijn gewone soldaten, korporaals of officieren, die niet willen dat hun namen bekend worden en daarom kan ik den Minister geen feiten voorleggen, die hij zou kunnen onderzoeken. Maar ik durf Zijn Excellentie de verzekering geven, dat de geest in het leger, al is het niet bij allen en misschien zelfs niet bij de meerderheid, op godsdienstig en zedelijk gebied inderdaad veel te wenschen overlaat.

Daarom meen ik, dat de Regeering alle moeite moet aanwenden om dien geest te verbeteren. Ik heb gesproken van ouders, die met een bezwaard hart hun jongens in het leger laten gaan, want dit is een der oorzaken, waarom het leger tientallen van jaren zoo impopulair is geweest. Als de geest in het leger beter was, zou de antipathie tusschen leger en volk meer en meer verdwijnen. Gelukkig gaan wij in dit opzicht vooruit, maar dat neemt niet weg dat wij nog niet zijn waar wij wezen moeten.

(Bavinck.)

Doch waar de Regeering de zonen des lands oproept tot den dienst, neemt zij die zonen voor haar rekening, ook in godsdienstig en zedelijk opzicht, en draagt zij daarvoor de verantwoordelijkheid. Nu is het wel moeilijk die verantwoordelijkheid te belichamen in maatregelen naar buiten, maar de Regeering blijft toch verantwoordelijk voor de godsdienstige en zedelijke opvoeding van die rijpere jeugd.

Daar komt nog iets bij. Ik weet niet of de Regeering die zedelijke verantwoordelijkheid diep en ernstig gevoelt, maar er is mij verzekerd, dat er tal van officieren zijn, die deze gedachten hebben: als een soldaat maar goed is in dienst en daar zijn plicht vervult, ben ik niet verantwoordelijk voor zijn gedrag en leven buiten dienst in zijn vrije uren buiten de kazerne.

Dat is een voorstelling, die wij vroeger wel eens gehoord hebben uit den mond van onderwijzers, en toen is menigmaal daartegen geprotesteerd en gezegd: neen, de verantwoordelijkheid van den onderwijzer eindigt niet bij de grenzen van de school. Het is natuurlijk voor den onderwijzer moeilijker tucht uit te oefenen op de kinderen in de straat dan in school, en ik weet ook wel, dat van directe maatregelen hier menigmaal geen sprake kan zijn, maar dat neemt niet weg, dat onderwijs en opvoeding in de school wel terdege van dien aard moeten zijn, dat de invloed daarvan zich indirect ook laat gevoelen bij de kinderen op de straat en in het huis. Zoo zijn de officieren er ook niet van af, wanneer zij eenvoudig verklaren: wat de soldaten uitvoeren straks in den avondstond, in hun vrije uren, of zij dan vloeken of drinken of bordeelen bezoeken, gaat buiten mij om. Met een dergelijk standpunt ben ik volstrekt niet homogeen. Ik meen, dat de officieren wel terdege een taak hebben ook ten opzichte van de godsdienstige en zedelijke opvoeding, en dat zij wel terdege mede — niet uitsluitend, niet in de eerste plaats, maar mede — verantwoordelijk zijn voor het leven en de gedragingen van de soldaten buiten de kazerne en buiten den dienst.

Wat kunnen die officieren nu doen en wat kan de Regeering doen om deze hun verantwoordelijkheid eenigszins te dragen en om daaraan eenigszins te beantwoorden? Ik stem dadelijk toe, het is heel moeilijk. Ik kan den Minister niet zeggen: neem dezen of genen maatregel. Maar wel kan ik dit zeggen, dat de Regeering en alle oversten in het leger, van den laagsten tot den hoogsten, altijd partij moeten kiezen tegen de zedelijk minderwaardige elementen, hun niet de hand boven het hoofd moeten houden en hen niet moeten steunen.

Men kan dat zoo lichtelijk doen. Ik vergun mij even te wijzen op het ongelukkige antwoord van den Minister in de Tweede Kamer. Ik zal er hem niet hard over vallen, ik wensch de debatten in de Tweede Kamer volstrekt niet te repeteeren, en ik geloof gaarne, dat de Minister het niet zoo kwaad heeft bedoeld, maar dat neemt niet weg, dat wanneer een overheidspersoon, en dan wel een Minister van Oorlog, zich een dergelijke uitdrukking laat ontvallen, al is het misschien in een ongelukkig oogenblik, en al heeft hij er later berouw van, dat ontzaglijk veel kwaad doet en een steun biedt aan die zedelijk minderwaardige elementen in het leger. Zoo kan een officier, een korporaal, een sergeant, al degenen die in hoogheid gezeten zijn over de lagere militairen, och door een glimlach, door een knipoogje, door een kleinen wenk, door een schouderophalen, in bescherming nemen de zedelijk minderwaardige individuen. Dat moest zoo niet zijn. Dat mag niet gebeuren. De Overheid moet handhaven in het publieke leven al die eischen van gerechtigheid, van godsdienst en van zedelijkheid, die aan alle maatschappij en ook aan den Staat ten grondslag liggen. Wanneer dat gebeurde, wanneer deze geest eens vaardig werd, och, dan zouden wij andere resultaten ten opzichte van het vloeken en van de onzedelijke gedragingen van onze militairen bereiken.

Wanneer ik zoo over de militairen spreek, dan bedoel ik volstrekt niet, dat dezen alleen de schuldigen zijn. De Minister heeft meermalen gezegd, en ik ben het daarin met Zijn Excellentie volkomen eens, dat wat in het leger komt toch ook komt uit de maatschappij. Er wordt niet alleen in het leger gevloekt. Velen kennen dat al lang voordat zij in het leger komen; duizenden bij duizenden. In een van de *Amsterdammers*, ik herinner mij op dit oogenblik niet of het was in den licht- of in den donkergroenen *Amsterdammer*, heeft pas een stuk gestaan over dat vloeken. Daarin werd ons volk betiteld als een vloekkrachtig volk, een volk dat zijn energie en kracht putte uit den nationalen, godslasterlijken vloek, dien ik hier niet met letterlijke woorden zal aanhalen. Het verblijdt mij ten zeerste, dat toen dat artikel verschenen is, er onder de lezers een zeer groote verontwaardiging is opgewekt, en dat tal van lezers zich genoopt hebben gezien om bij de redactie van *De Amsterdammer* daartegen te protesteeren.

(Bavinck e. a.)

De schrijver van dat beruchte artikel, van dat minderwaardige en godslasterlijke artikel — dit moet eens scherp worden gezegd — heeft in het laatste nummer eenigszins zich geëxcuseerd en gezegd, dat het ironisch bedoeld was. Maar ik meen, ten eerste, dat iedereen het voor ernst heeft opgenomen, en in de tweede plaats wensch ik op te merken, dat op dit gebied, waar het gaat over zulk een heilige zaak als de heiligheiding van den Naam des Heeren, voor ironie geen plaats is. Daarom geloof ik, dat men dit artikel noch rechtstreeks, noch zijdelings in bescherming moet nemen. Dat is ook inderdaad door velen niet geschied.

En wanneer op deze manier de beschermende hand door de personen, die de hoogere rangen innemen, werd gehouden niet over de zedelijk minderwaardige, maar over de zedelijk waardige en meerwaardige elementen in het leger, zou er heel wat anders te zien zijn in dit opzicht en zouden betere resultaten worden bereikt.

Om de Vergadering niet lang op te houden — het onderwerp is anders nog lang niet uitgeput — nog slechts dit. Naar mijn vaste overtuiging moet er in het leger zijn, gelijk wij allen weten, militaire tucht, goede en strenge tucht, zooals het leger en eventueel de oorlog dat eischt. Dat kan niet anders. Maar deze militaire tucht moet gepaard gaan met zedelijke tucht. Volkskracht is in de eerste plaats zedelijke kracht, en het is de roeping van de Regeering en van allen, die tot de hoogere rangen behooren, niet alleen de militaire, maar in de eerste plaats de zedelijke kracht van ons volk in het leger te versterken en te verhoogen.

Ik hoop, dat Zijn Excellentie het mij niet euvel duiden zal, dat ik dit woord heb gesproken — hij zal het ook niet doen. Ik verwacht ook niet, dat Zijn Excellentie daar veel op zal antwoorden. Ik stem volkomen toe, dat het moeilijk voor hem is en voor officieren in het algemeen, om schriftelijke en nauw omschreven maatregelen in deze te nemen, maar ik geloof, dat ik op de instemming van Zijn Excellentie en op de instemming van tal van officieren in het leger rekenen mag, wanneer ik verklaar dat militaire tucht met zedelijke tucht gepaard moet gaan; en naar mijn overtuiging is die zedelijke tucht gegrond in den eerbied voor het Goddelijk Opperwezen en voor de heiligheid van den Naam des Heeren. En daarom staat vloeken en onzedelijkheid met elkaar in het nauwste verband. Wie de zedelijkheid in het leger verhoogen wil, moet beginnen met eerbied te koesteren en te doen koesteren voor Hem, wiens naam heilig is, en heilig moet worden gehouden door alle creaturen.

De heer **van Wichen**: Mijnheer de Voorzitter! Slechts een kort woord omtrent drie kleine punten. Het eerste houdt wel eenigszins verband met de ernstige rede zooeven door den geachten afgevaardigde dr. Bavinck gehouden. Ik bedoel in de eerste plaats hetgeen in het Voorloopig Verslag is vermeld onder het hoofd „legering van troepen". Daarin kan men toch lezen, dat er op sommige plaatsen de kazernementen in de kantonnementen in het vrije veld dicht bij groote steden gelegen, worden lastig gevallen door nachtelijk bezoek van vrouwen en meisjes. In de Memorie van Antwoord vindt men daaromtrent aangeteekend, dat het moeilijk gaat dienaangaande een onderzoek in te stellen zonder nadere aanwijzingen.

Mijnheer de Voorzitter! Te recht is dit laatste door Zijn Excellentie gezegd; zonder het noemen van plaatsen en omstandigheden is het moeilijk een onderzoek in te stellen,

(van Wichen.)

maar ik wil hier toch iets mededeelen dat eenig licht kan verschaffen voor Zijn Excellentie om zoo mogelijk in deze wel een onderzoek in te stellen en maatregelen te overwegen ter bestrijding van het bedoelde euvel. Mij is n.l. uit brieven van militairen aan hun ouders gebleken, dat de Waalsdorper kantonnementen het voorwerp zijn, zooals het dan in het Voorloopig Verslag wordt uitgedrukt, van die nachtelijke belegeringen door vrouwen; en uit welke stad die vrouwen of meisjes dan komen, laat zich verder gemakkelijk verklaren. Het moet daar toch herhaaldelijk zijn voorgekomen, dat bij het patrouilleeren in de duinen om de kantonnementen, dat daar geregeld moet geschieden, werd gestooten op vrouwelijke figuren, die daar in hinderlaag liggen en die trachten de militairen van het volbrengen van hun plicht af te houden, om natuurlijk door de aanraking die zij kunnen krijgen met de militairen nog in een ander verband het nachtelijk bezoek voort te zetten. Volgens mededeelingen uit die brieven moet het ook zijn voorgekomen, zooals in het Voorloopig Verslag te recht is vermeld, dat het sommige van die vrouwelijke figuren werkelijk wel eens gelukt is, tot in de wachtlokalen door te dringen en daar des nachts geruimen tijd te verblijven. Ik geloof, dat ik hiermede een voldoende aanduiding heb gegeven van hetgeen in het Voorloopig Verslag is bedoeld en ik twijfel er niet aan, of Zijn Excellentie, de Minister van Oorlog, zal zoo iets hoogelijk afkeuren, en wel bereid worden gevonden om dat kwaad zooveel mogelijk tegen te gaan.

In de tweede plaats, Mijnheer de Voorzitter, is er met betrekking tot de voeding in het Voorloopig Verslag op gewezen, dat het wenschelijk zou zijn, voor het eten buiten de kazerne een toelage te geven en in de Memorie van Antwoord vindt men daaromtrent medegedeeld, wat officieel plaats heeft, volgens de voorschriften. Ik zou er echter nog wel eens op willen wijzen, dat het zaak is een onderzoek in te stellen naar, althans geregeld een beter toezicht te doen houden op het bereiden van de voeding, zoodat de militair zijn gerechte voeding krijgt en opdat er geen verkwisting plaats heeft. Het moet in verschillende kazernes toch meermalen zijn voorgekomen, dat bij het zoogenaamde aardappelenjassen, het aardappelenschillen, dat vroeger gedaan werd door vrouwen die daarvoor beloond werden, maar dat tegenwoordig als dienst moet geschieden door de militairen, gewoonweg de kanten werden afsneden van elke aardappel, zoodat er niet meer dan een dobbelsteentje overbleef. Nu staat wel in de Memorie van Antwoord, dat al het overschot goed wordt besteed en nuttig wordt gebruikt en inderdaad, het komt wel op de een of andere manier terecht, hetzij als afval of als overschot voor dengeen die het gepacht heeft, voor menschelijk voedsel of voor dierlijk voedsel, maar naar mijn meening wordt daardoor te kort gedaan aan de voeding die den soldaat toekomt en wordt noodelooze verkwisting in de hand gewerkt. Het is ook meermalen voorgekomen, misschien ligt het aan de onbekendheid van de betrokken koks met het koken, of wel, zij houden er misschien een systeem op na van tweëerlei eten te koken in één pot, van onderen aangebrand en van boven niet gaar, dat in sommige kazernes het eten werkelijk van onderen aangebrand was en van boven niet gaar, zoodat de militairen het niet konden nuttigen en het lieten staan en wanneer de officieren op de kamer kwamen, men daar een geluid hoorde van honger, honger en zoo iets, wat toch niet moest kunnen voorkomen. Goede raad was dan duur; er moest opnieuw voor eten gezorgd worden en het eerste eten, door niet zorgvuldige bereiding niet tot zijn recht gekomen, verviel aan den pachter, waardoor de soldaten niet behoorlijk en op tijd konden worden gevoed en degene, die dat voedsel had gepacht, meer kreeg dan hem toekwam en noodeloos uitgaven moesten worden gedaan. Nu weet ik wel dat de Minister niet altijd en overal met een Pandoradoosje kan laten rondgaan, maar met betrekking tot dit punt zou ik toch gaarne aan Zijn Excellentie in overweging willen geven, dienaangaande nauwlettend toezicht te gelasten, opdat dergelijke dingen zoo mogelijk niet meer voorkomen.

(van Wichen e. a.)

In de derde plaats een enkel woord met betrekking tot de gezinsvergoeding, waaromtrent ook in het Voorloopig Verslag iets is gezegd. Of in het Voorloopig Verslag wel is weergegeven, wat door mij in mijn afdeeling is opgemerkt, mag ik betwijfelen, omdat daar wordt gesproken over een vereenvoudiging, te verkrijgen door de burgemeesters vrij te laten met betrekking tot de verschillende opgaven aan de compagnies-commandanten. Ik begrijp heel goed, dat zoo'n vrijheid niet zou kunnen worden toegestaan; wat ik heb bedoeld is het volgende. Thans moet er van de compagnies-administratie volgens de bestaande voorschriften een kennisgeving uitgaan aan de burgemeesters van alle verloven die worden verleend, ook met betrekking tot personen voor wie geen vergoeding wordt genoten. Sommige compagnieën zenden die kennisgeving bij gewonen dienstbrief, andere bij aangeteekenden brief; in het laatste geval moeten die aangeteekende brieven, gelijk met alle aangeteekende brieven gebeurt, op een kennisgeving worden afgehaald aan het postkantoor. Van al die kennisgevingen moet nu door de burgemeesters een bewijs van ontvangst worden gezonden aan de compagnies-commandanten.

Nu dacht ik, dat in dat stelsel eenige vereenvoudiging zou kunnen worden gebracht door de burgemeesters opgaaf te laten doen van de militairen voor wie vergoeding genoten wordt. Den eersten keer zal dat een heele lijst zijn, maar vervolgens zal men zich kunnen bepalen tot het opgeven alleen van deze militairen, voor wie door de burgemeesters vergoeding wordt toegekend. Wanneer dan het genieten van vergoeding bij de betrokken mannen in een register wordt aangeteekend, weet men bij de compagnieën bij het verleenen van verlof terstond of aan den betrokkene vergoeding is toegekend of niet en kan bij dat verlof verleenen de mededeeling aan den burgemeester vervallen ten aanzien van hen die geen vergoeding genieten, en dat is van het aantal stellig meer dan de helft. Die overbodige kennisgevingen dienen tot niets. Thans moet aan de secretarieën aan de hand van die kennisgevingen worden uitgezocht welke militairen vergoeding genieten, om deze bij de verantwoordingsstukken over te leggen, maar de andere dienen tot niets en worden dan ter zijde gelegd.

Men kan hierover anders denken, maar het wil mij voorkomen, dat er tegenwoordig ook op de compagniesbureaux toch al zooveel administratie moet gevoerd worden, dat vereenvoudiging, die tevens bezuiniging beloft, moet worden toegejuicht, waarom ik den heer Minister van Oorlog gaarne een nadere overweging omtrent de door mij bedoelde wijziging zou willen aanbevelen.

De heer **Bergsma**: Mijnheer de Voorzitter! Ik zou in hoofdzaak iets in het midden willen brengen over de dienstweigeraars, maar ook over enkele andere punten zou ik gaarne een enkel woord willen zeggen.

In de eerste plaats het toezicht op vreemdelingen. De Minister is over de maatregelen ter verscherping van dat toezicht, speciaal wat de deserteurs betreft, in overleg met het Departement van Buitenlandsche Zaken; bij dat Departement zijn maatregelen daaromtrent in bewerking. Maar de opmerking die in de afdeelingen omtrent deze zaak is gemaakt betreft niet zoozeer het toezicht op de deserteurs als wel op de vreemdelingen in het algemeen, en nu wil ik toch uiting geven aan de vrees, dat dit toezicht niet afdoende is, dat men in dat opzicht wel wat al te schroomvallig optreedt.

Op en onder de zee moeten wij ons heel wat laten welgevallen, maar in het land zelf kunnen wij toch nog altijd onze souvereine rechten met volle kracht en in volle kracht handhaven. Dat dit tegenover vreemdelingen geschiedt, is op dit oogenblik, meen ik, niet het geval. Niet bij honderden, maar bij duizenden komen en zijn gekomen in ons land de vreemdelingen, en terwijl wij op half rantsoen, in heel of half donker, voor vier-vijfde in de kou zitten ten gevolge van de tegen ons land genomen maatregelen, maatregelen van dezelfde landen waaruit die verschillende vreemdelingen afkomstig zijn, ontvangen wij die vreemdelingen met groote

(Bergsma.)

gastvrijheid en geven wij het hun goed, dikwijls beter dan wij het zelf hebben, en het resultaat daarvan is dit: in de eerste plaats dat zij de meening uiten, ook in het publiek, dat het bij hen toch alles veel beter is — het wordt gezegd in het Duitsch, het Fransche en het Engelsch —, iets wat wij niet altijd beamen, weshalve wij voor onze vrijheid willen lijden en strijden; in de tweede plaats dat zij naar huis schrijven dat wij het hier nog veel te goed hebben en dat dientengevolge de omsnoering van ons land nog wat krachtiger wordt aangetrokken; maar in de derde plaats is ook het gevolg dat wij worden bespied, beloerd en bedrogen.

Het is met het oog daarop dat een zeer nauwkeurig toezicht, zooals men dat trouwens overal elders tegenwoordig gewend is, door mij noodzakelijk wordt geacht, speciaal in die gebieden die onder het militair gezag staan.

Ik zou daaraan dit willen toevoegen: dat men vooral wanneer er onlusten mochten uitbreken die vreemde elementen bijzonder in het oog zal houden, want zeker niet voor het eerst zou het gebeuren dat anarchisten, nihilisten en ander „isten" worden misbruikt — zonder het te bevroeden meestal — door machthebbers uit den vreemde, voor gansch andere belangen dan waarvoor zij het arme volk meenen te moeten doen optreden.

Omtrent de verordeningen, die van het militair gezag uitgaan, heeft Zijn Excellentie verklaard, dat redelijkerwijs mag worden verwacht, dat bekend is welke bepalingen van kracht zijn. Nadat deze zaak in de afdeelingen is besproken is van de territoriale gezaghebbers afgekomen een overzicht van de van kracht zijnde bepalingen in handig formaat, waardoor men in staat is zich daarvan op de hoogte te stellen. Maar toen de zaak besproken werd was dit overzicht er nog niet en wanneer men nu weet dat die verordeningen werden afgedrukt op vellen van misschien ellen lang, dat er in ieder territoir wellicht meer dan 70 van die groote vellen zijn verspreid en in bij voorbeeld n°. 60 werd gezegd, dat van n°. 55 dat artikel vervalt en in n°. 62 dat een ander bepaald artikel in een bepaalde gemeente buiten kracht is, enz., dan spreekt het vanzelf, dat ten slotte zelfs de overheidspersonen niet meer weten welke bepalingen moeten worden toegepast. En daarom hoop ik, waar deze toestand misschien nog lang zal duren, dat men zal voortgaan op den ingeslagen weg om de verschillende bepalingen in handig formaat te verzamelen, opdat men kan nakomen wat nagekomen moet worden.

Er is ook gewezen op de bepalingen die in bepaalde grensgebieden gelden en in andere grensgebieden niet.

De Minister antwoordt daarop:

> „In Overijssel had men eene grootere diepte noodig dan elders om den smokkelhandel te kunnen beheerschen. Gegevens omtrent het aantal in elk der laatste drie maanden bij poging tot smokkelarij in beslag genomen stuks vee in elk der grensprovinciën, staan den ondergeteekende niet ten dienste."

Het spijt mij dat Zijn Excellentie niet heeft geïnformeerd, want die gegevens zijn zeer zeker wel bekend, althans aan de belastingambtenaren; waar op deze zaak de aandacht is gevestigd is het niet om de bepalingen tegen de smokkelarij te verzachten, maar omdat bepalingen die ontzaglijken last veroorzaken niet zwaarder moeten zijn dan noodig is, vooral niet daar waar overtreding minder dikwijls voorkomt dan in provincies met lichtere bepalingen. En waar de Minister ook verklaart: „Indien bij laatstgenoemden (nl. de belastingambtenaren) bezwaren bestonden, zou de ondergeteekende daarvan wel gehoord hebben, wat evenwel niet het geval is", meen ik te mogen onderstellen dat de Minister onvolledig is ingelicht, want het is mij bekend, dat belastingambtenaren in vele grensgemeenten zoodanig door de bepalingen, uitgevaardigd door het militair gezag, met werk zijn overkropt, dat zij hun gewone werkzaamheden niet kunnen verrichten en dat dientengevolge dus verschillende ambtsbezigheden stil staan, die dringend op afdoening wachten.

Ik zou een enkel woord willen zeggen over den dwang tot officiersopleiding, een dwang, die hier ook eenige bestrijding heeft ondervonden. Ik kan niet deelen de opinie van die leden, die gemeend hebben te moeten opkomen tegen het opleggen van dien dwang. Ik wil geenszins ontkennen, dat die dwang zeer vele bezwaren voor de betrokken personen medebrengt, en uit den aard der zaak zullen de bezwaren, die die jongelui, dikwijls ook wel menschen, die op eenigszins rijper leeftijd zijn, ondervinden, wat eerder tot onze kringen doordringen dan de bezwaren, die bij andere personen gevonden worden. Maar ik zou toch de aandacht willen vestigen op twee dingen. In de eerste plaats, dat er zeer veel dienstplichtigen zijn, die niet voor opleiding tot een hoogeren rang in aanmerking komen, die daar door hun mindere ontwikkeling en hun geringe maatschappelijke positie niet voor zijn aangewezen, ontzaglijk zwaar lijden onder den dienstplicht, die hun opgelegd is; dienstplichtigen, die hun zaak, hun broodwinning zien verloopen, doordat zij moet voldoen aan den plicht, dien het land van hen vraagt, en dat tegenover die bezwaren toch het meerendeel van de bezwaren wegvalt van de meer gegoede en meer ontwikkelde jongelieden, die door den dwang tot officiersopleiding wel is waar in vooruitzichten zeer zeker geschaad worden en in hun studie worden achteruitgezet, maar die toch in allen gevalle niet hun bestaan daardoor zien bedreigd in die mate als dat bij vele menschen uit een lageren maatschappelijken kring het geval is. Maar bovendien, en daarop zou ik den nadruk willen leggen, het legerbelang, dat in deze synoniem moet worden geacht met het algemeen belang, eischt toch, dat de ontwikkelde man zich voor leidinggevende positiën beschikbaar stelt. Het vaderland roept in deze, en als geloof noch geweten zich daartegen verzet, dan moet m. i. aan de roepstem van het vaderland gehoor worden gegeven.

Ik heb daar gezegd: indien geloof noch geweten zich daartegen verzet. Het is met het oog daarop, dat ik mij teleurgesteld moet achten door het antwoord, dat Zijn Excellentie gegeven heeft wat betreft de vraag in he Voorloopig Verslag over de dienstweigeraars. Zijn Excellentie acht den toestand nog niet zorgwekkend en hij meent dat daarom bijzondere maatregelen nog geenszins noodig zijn. Inderdaad, Mijnheer de Voorzitter, nog niet zorgwekkend, maar mij dunkt, het is wijs beleid om te voorkomen dat die toestand zorgwekkend wordt. Er is het Voorloopig Verslag gevraagd naar den tekst van de wet, die in Denemarken tot regeling van een dergelijke materie is tot stand gekomen. Nu ben ik en zijn waarschijnlijk alle leden, in het bezit gesteld van een vertaling van die wet, die ik mag veronderstellen dat juist is. Ik zou daar even de aandacht op willen vestigen.

Art. 1 bepaalt:

> „Dienstplichtigen, voor wie militaire dienst, van welken aard ook, onvereenigbaar met hun geweten is, kunnen van den Minister van Binnenlandsche Zaken, na overleg met den Minister van Verdediging, vrijstelling verkrijgen om in plaats daarvan voor werk van burgerlijken aard, ten behoeve van den Staat, te worden gebezigd.
>
> Alle bepalingen, betreffende de regeling van genoemd werk ten behoeve van den Staat, worden door den Minister van Binnenlandsche Zaken getroffen."

In art. 5 lees ik:

> „Het burgerlijke werk zal plaats vinden onder toezicht van burgerlijke overheidspersonen en zal duren 20 maanden, wanneer het in de plaats treedt voor den eersten oproep tot militaire opleiding; 3 maanden, wanneer het in de plaats treedt voor latere oproepingen tot militaire opleiding. Buitengewone oproep tot burgerlijk werk zal slechts plaats vinden in het in art. 9 genoemde geval.
>
> De opbrengst van het werk vervalt aan den Staat."

Art. 6 zegt:

> „Dienstplichtigen, die tot burgerlijk werk ten behoeve van den Staat zijn aangewezen, zijn niet aan militaire rechts(uit)spraak en strafwet onderworpen."

30ste VERGADERING. — 25 APRIL 1917.

Wetsontwerpen nos. 231 en 232. — 2. Staatsbegrooting v. h. dienstjaar 1917. Hoofdstuk VIII. (Departement van Oorlog.)

(Bergsma c. a.)

De toelichting van art. 5 luidt:

„Bij de bepaling hoelang burgerlijk werk zal worden verricht, heeft men gemeend, ten einde voldoende zekerheid te verkrijgen, dat slechts principieele overtuiging het motief is, om bij de burgerwerkplichtigen te worden geplaatst, den tijd zóó lang te moeten stellen, dat deze minstens met den tijd overeenkomt, waarin, volgens de wettelijke bepalingen, militaire dienst van de gewone dienstplichtigen kan worden verlangd."

Dat is m. i. een juist beginsel. Men moet niet te gemoet komen aan de wenschen van hen, die uit gemakzucht of om andere min edele beweegredenen zich aan den militairen dienst willen onttrekken, maar men behoort dunkt mij te gemoet te komen aan hen, die dat doen om des gewetens wille. Wie principieel het standpunt der dienstweigeraars om des gewetens wille verderfelijk acht, bedenke, dat wie in Nederland iemand maakt tot martelaar voor een beginsel van ideëelen en godsdienstigen aard, medewerkt tot den groei en de verspreiding en het krachtig worden van het beginsel dat men onjuist acht. Een vervolging om den wille van geloof of geweten heeft in ons land altijd een averechtsch gevolg gehad. Wat ik verleden jaar in deze Kamer, ik meen bij het hoofdstuk Justitie, in dit opzicht heb gezegd, wat ik toen voorspeld heb, is ten volle uitgekomen. Iedere terechtzitting van rechtbank of hof, waar zijn behandeld de processen uitgelokt tegen de dienstweigermanifestanten, is geworden een propagandazitting voor de dienstweigeraars en het getal van de manifestanten, het getal van hen, die de manifesten hebben onderteekend en hebben verspreid, is niet verminderd, is toegenomen, is zelfs aanmerkelijk geklommen.

Maar het is niet om redenen van utiliteit dat ik vraag om een wet als in Denemarken is ingevoerd ook hier in het leven te roepen. Ik doe dat alleen omdat ik mij schaam dat in ons land, het klassieke land van de vrijheid van geweten, om des gewetens wille eerlijke, ernstige en vrome mannen gevonnist worden en gestraft, omdat zij niet kunnen, niet mogen, niet willen doen wat hun innigste overtuiging hun belet. Om de wille van dat heilig beginsel van de vrijheid van geloof en van geweten doe ik een beroep op Zijn Excellentie, om met den meesten ernst te willen bestudeeren datgene wat in andere landen in dit opzicht is tot stand gebracht, opdat deze vlek, die in dit opzicht naar mijn stellige overtuiging op het oogenblik op ons land rust, worde weggevaagd.

De heer **Bosboom**, Minister van Oorlog: Mijnheer de Voorzitter! Het zij mij vergund, in de eerste plaats een enkel woord te antwoorden aan den geachten eersten spreker, den heer Bavinck. Het bezwaar, dat die geachte spreker heeft naar voren gebracht, betreft het groote verschil in de geldelijke bedragen, die worden betaald aan de maatregelen, die genomen zijn voor de ontwikkeling en ontspanning van de onder de wapenen zijnde militairen en de zeer geringe geldelijke subsidies, die aan de militaire tehuizen worden gegeven. De geachte spreker doet daarom het verzoek, om de subsidies aan de militaire tehuizen te verhoogen. Mijnheer de Voorzitter! Een vergelijking tusschen deze beide cijfers acht ik toch inderdaad niet toelaatbaar, wanneer men daarbij niet tevens in aanmerking neemt voor welke verschillende doeleinden bedragen worden gebezigd. Wanneer ik zou zeggen in het algemeen: het onderwijs in Nederland kost *A* millioenen, en ik stelde daartegenover dat het godsdienstonderwijs in Nederland kost *a* millioenen, dan zouden die cijfers waarschijnlijk zeer sterk tegen elkander afsteken, dan zou die groote *A* buitengewoon groot en die kleine *a* bijzonder klein zijn. De subsidies, die aan de militaire tehuizen worden gegeven, en waarvan het totaalbedrag in het oog van den geachten afgevaardigde zoo klein is, zijn uitsluitend bestemd om daarmede een aanvulling te geven van wat daaraan door het particulier initiatief, zooals de geachte afgevaardigde te recht heeft opgemerkt, wordt ten

(Minister **Bosboom**.)

koste gelegd. De bedragen, die voor ontwikkeling en ontspanning worden uitgegeven, bestrijken echter een veel ruimer veld.

Onder de werkzaamheden der afdeeling „Ontwikkeling en Ontspanning" valt ook onderwijs, onderwijs op elk gebied, zoowel elementair lager onderwijs, vakonderwijs, alsook een zeer ver gaand onderwijs in talen, op het gebied van kunst en nijverheid, en op velerlei ander gebied. Onder het bedrag dat voor ontwikkeling en ontspanning wordt gegeven komen inderdaad zaken voor, die werkelijk alleen voor ontspanning moeten dienen, maar toch ook uitgaven voor de lichamelijke opvoeding van het leger, die anders uit de gewone militaire uitgaven worden bekostigd. Wanneer men nagaat, wat er van dat groote bedrag moet worden uitgegeven aan verschillende onderwerpen op verschillend gebied — al moge dan het totaalcijfer den indruk maken van buitengewoon groot te zijn, vooral wanneer men het stelt tegenover het zooveel lagere bedrag, dat gegeven wordt aan de militaire tehuizen — is men in staat een juiste vergelijking te maken, dan is er zelfs aanleiding, om te zeggen, dat de som, die besteed wordt aan de militaire tehuizen verhoudingsgewijs groot is. Die som wordt door mij beschikbaar gesteld op advies van een commissie van 3 personen, den veldprediker in algemeenen dienst, den hoofdaalmoezenier en mr. Mees, secretaris van de commissie, die zich had gevormd onder voorzitterschap van wijlen dr. Bos. Ik heb aan de bedragen, die mij door die commissie werden voorgesteld, niets veranderd: ik heb mij dadelijk neergelegd bij het voorstel van die commissie en ik wil er bij voegen, dat ook thans door die commissie mij weer voorstellen zijn gedaan over 1916 en dat ik mij ook weer volkomen met de voordracht van die commissie heb kunnen vereenigen; de afdoening wacht alleen op aanneming van het wetsontwerp betreffende het buitengewoon krediet, waaruit deze som moet worden betaald.

Ik geloof, dat waar die commissie mij voordrachten doet, terwijl ik hen in hun voordracht niet begrensd heb, ik mij daarmede volkomen verantwoord kan achten. Mocht het mij blijken, dat billijkheidshalve inderdaad te weinig wordt gegeven, dan zal ik nader overwegen, of dat subsidie eventueel nog zou moeten worden verhoogd.

De geachte afgevaardigde heeft ook gesproken over den geest in het leger en daarbij een passage uit de Memorie van Antwoord aangehaald. Het is inderdaad waar, dat ik bij het lezen van de vraag in het Voorloopig Verslag gedacht heb aan den militairen geest, omdat wanneer men de uitdrukking „geest in het leger" tegenover een militair of gewezen militair gebruikt, deze in de eerste plaats denkt aan den militairen geest, den geest, die het leger als zoodanig bezielen moet. De geachte afgevaardigde had meer het oog op den godsdienstigen en zedelijken geest. Hij heeft geconstateerd, dat wij vooruit gaan. Dat heeft mij inderdaad groote voldoening gegeven. Ik geloof ook dat wij vooruit gaan. Wanneer het waar is, dat de geest van het leger in dit opzicht bepaald laag moet worden genoemd, beneden het peil althans, dat de geachte afgevaardigde verlangt, dan vraag ik mij af — ik deed het reeds meermalen en de geachte afgevaardigde heeft dit ook zooeven naar voren gebracht — vanwaar komt dit?

Het leger, zooals het op het oogenblik is samengesteld, is bijna een zuiver spiegelbeeld van het mannelijk deel van de natie. Nu ben ik het volkomen met den geachten afgevaardigde eens, dat wanneer men een groepje jonge mannen tot den middelbaren leeftijd toe bijeenbrengt, het peil van dat gezelschap bijna altijd blijkt te staan beneden het algemeene peil en het is ondenkbaar dat het leger zou ontsnappen aan dat verschijnsel. Welnu, zegt de geachte afgevaardigde, aan u, aan uw officieren om dat peil op te heffen. Nu ben ik het volkomen met hem eens wanneer hij het als een plicht aanmerkt van de officieren, van de chefs, om niet alleen te zorgen dat uit een oogpunt van zuiver militaire tucht de soldaat zijn plicht doet, maar ook zich tot eisch te stellen om het zedelijk gehalte van den soldaat tot hooger peil op te

(Minister **Bosboom.**)

voeren. Die verantwoordelijkheid rust zeer zeker op den officier. Maar ik moet er ook dadelijk mijn instemming mede betuigen wanneer de geachte afgevaardigde zegt: Het is zoo moeilijk; de geachte afgevaardigde zou den Minister zelfs niet kunnen aangeven hoe men dat kan bevorderen, welke maatregelen de Minister zou moeten nemen. Daar zit de groote moeilijkheid. En waar ik nu heb mogen constateeren dat hij zelf erkent: wij gaan vooruit, welnu, zou ik er dan ook niet op mogen rekenen dat hij den moed zal hebben om te zeggen: en ik geloof ook dat wij vooruit zullen blijven gaan? Er zijn tal van maatregelen genomen die medewerken in de goede richting.

De geachte afgevaardigde heeft onder meer dank gebracht aan den opperbevelhebber voor de circulaire, welke hij in zake de vermakelijkheden voor den troep aan de commandanten heeft gericht. Ik aanvaard dien dank gaarne voor den opperbevelhebber. Het was een inlossing van de belofte, die ik in de Tweede Kamer heb gedaan. Ik had beloofd, dat ik het leger wenken zou geven in de ook door den geachten afgevaardigde gewenschte richting: ik heb die wenken gegeven aan den opperbevelhebber en de opperbevelhebber heeft deze wenken in zijn circulaire vertolkt en aan het leger kenbaar gemaakt.

Ook tegen het vloeken is door mij op mijn wijze, die misschien een andere is dan door den geachten afgevaardigde zou zijn gebezigd, opgetreden. Niet met zware straffen. Ik geloof niet, dat dit de goede weg zou zijn. Men moet deze dingen doen door te overtuigen, daargelaten nog, dat het straffen voor vloeken en andere onbehoorlijke uitdrukkingen vaak achterwege moet blijven. Waarom? Omdat de superieuren het veelal niet hooren. De superieuren, ook al mogen zij zelf er nog zoo tegen gekant zijn, vernemen het niet. Ik ben zelf zooveel jaren in het leger geweest en heb er mij, behalve in mijn jeugd, toen ik er mij zelf aan schuldig maakte, steeds tegen verzet; maar men liet het mij niet hooren, tenzij toevallig als ik de kazerne doorliep door een half openstaande deur. Daarom is het er tegen optreden voor de chefs buitengewoon moeilijk.

De goede geest moet langzamerhand in het leger doordringen. Maar voor alles moet dit uitgaan van het gezinsleven, van de onderwijzers, de predikanten en de geestelijken, die tegen deze kwade gewoonten en tegen zedeloosheid en wat daarmede samenhangt, den strijd behooren aan te binden. En wanneer men dan in het leger uit het volk krijgt jongens, die in dit opzicht door hun vroegere voorgangers op een goed peil zijn gebracht, dan kunnen ook de officieren gemakkelijker de verantwoordelijkheid dragen, die hun door den geachten spreker is opgelegd en die ik ten volle beaam.

Men heeft van mij gedacht, en het doet mij leed, dat de geachte spreker dit nog eens gereleveerd heeft, dat ik in de Tweede Kamer het bewijs zou gegeven hebben het niet zoo nauw te nemen. Ik schijn door een zin, dien ik heb gebruikt, voet te hebben gegeven aan de meening dat het niet zoo erg is wanneer er zedelooze voorstellingen worden gehouden. Het spreekt vanzelf, dat ik die meening niet ben toegedaan. Het spijt mij, dat ik mij te dezen opzichte in deze Hooge Vergadering moet verantwoorden. De geïncrimineerde voorstelling heb ik niet gezien en ik ben er zeker van dat de menschen, die mij hebben aangevallen, de voorstelling ook niet gezien hebben en hun berichten uit de tweede hand hebben. Ik heb mijn berichten ook uit de tweede hand gehad, maar ik weet van wien, het was een man, dien ik hoog stel. Deze gaf mij zijn meening en die heb ik vertolkt, omdat ik het standpunt had te verdedigen, dat door mij schriftelijk was ingenomen, toen ik gezegd had dat er verschil van appreciatie kon zijn. Ik heb de appreciatie van een man, dien ik hoogacht, gesteld tegenover die van een mij onbekende en er alleen mede willen adstrueeren mijn bewering, dat er verschil van appreciatie mogelijk was.

Ik moet dus afwijzen, dat de Regeering partij zou kiezen voor minderwaardige elementen, en wil mijn geheele instemming betuigen waar de geachte afgevaardigde de stelling heeft geponeerd dat zedelijke kracht een overwegend element is van volkskracht.

Den geachten afgevaardigde den heer van Wichen, zeg ik dank, dat hij mij den weg heeft gewezen, waarlangs ik in zake de door hem ter sprake gebrachte nachtelijke invallen een nader onderzoek kan instellen. Het doet mij groot genoegen, dat hij die thans genoemd heeft, omdat inderdaad de vaak vage wijze, waarop soms wordt aangegeven wat er gebeurt en waar het gebeurt, het den Minister zoo uiterst moeilijk, ja onmogelijk maakt om werkelijk in te grijpen wanneer er afkeurenswaardige dingen gebeuren. Ik zal thans deze zaak laten onderzoeken.

Ter zake van de voeding heeft de geachte afgevaardigde gewaarschuwd tegen verkwisting. Hij heeft als bewijs aangehaald het aardappelschillen, dat met grove bonken geschiedde, zoodat er slechts een stukje aardappel overschoot. Ik geloof niet, dat het de bedoeling van den geachten afgevaardigde kan zijn om daarmede op een algemeene fout de aandacht te vestigen. Ik zou dan althans moeten zeggen, dat al de keeren dat ik in het leger in de keukens ben geweest, uitzonderingen waren op den regel. Ik heb, niet in den allerlaatsten tijd, maar zoolang het leger gemobiliseerd was, heel veel gereisd en ik heb de gewoonte aangenomen om overal waar ik kwam in een kantonnement, van compagnieën, van bataljons, naar de keukens te gaan en overal zelf het eten te proeven, en ik moet zeggen, dat ik verbaasd ben, dat de mannen, die als koks toch eigenlijk maar zeer geïmproviseerd optreden, zulk smakelijk eten wisten te bereiden. Ik heb daar bijna niets anders dan tevredenheid over kunnen betuigen. Het is ook wel merkwaardig, dat in de nu bijna drie jaar van de mobilisatie, waarin ik klachten heb gehad op elk gebied, niet zoozeer uit 't leger rechtstreeks, als wel bij monde van de Volksvertegenwoordigers, ik over het eten van den troep bijna geen enkele klacht heb gehoord. Het is vandaag ongeveer de eerste maal. Dat, zooals de geachte afgevaardigde zegt, het eten van onderen wel eens aangebrand en van boven niet gaar zou zijn, kan zeer goed gebeuren. In welk huishouden komt het wel niet eens voor, dat de keukenmeid ons een poets levert en dat het eten minder goed is? Dat zulks bij uitzondering ook wel eens in het leger plaats kan hebben zal ik zeker niet weerspreken.

Dan heeft de geachte afgevaardigde gesproken over de kennisgevingen aan de burgemeesters over het ophouden van de vergoedingen. Wellicht dat ik de opmerking in het Voorloopig Verslag niet ten volle begrepen heb en dat daardoor mijn antwoord er niet op slaat. Ik zal wat de geachte afgevaardigde nu gezegd heeft lezen, en wanneer mij inderdaad de mogelijkheid geopend wordt om eenvoudiger en zuiniger die correspondentie te doen plaats hebben, dan wil ik den geachten afgevaardigde wel toezeggen, dat ik dat zeer zeker zal doen.

De reden waarom die kennisgevingen telkens moeten plaats hebben en vooral dat het per aangeteekenden brief gaat en dat de burgemeesters verzocht worden een contrabewijs te geven dat zij dat bericht ontvangen hebben, is deze: Het merkwaardige verschijnsel heeft zich voorgedaan, maanden geleden, dat burgemeesters, nadat zij een kennisgeving hadden gehad van de compagniescommandanten dat een man met verlof ging, die geen aanspraak meer op vergoeding had, die vergoedingen toch maar geregeld bleven uitkeeren. Als dat gemerkt werd, bleek dat zij de kennisgeving van den compagniescommandant niet hadden ontvangen. Dat kostte aan den Staat veel geld of men moest het op den betrokken burgemeester verhalen, die daar echter zelf niets aan doen kon. Dat was opvallend, het waren juist enkele gemeenten, waar op die manier heel veel vergoedingen werden uitbetaald waarop de betrokkenen geen recht hadden en dat heeft mij, hoe noode ook, er toe gebracht het contrabewijs van de burgemeesters te verlangen. Ik meen dat de geachte afgevaardigde daarop doelde, maar, zooals ik zeide, ik zal nog eens nalezen wat hij gezegd heeft, en wanneer ik in dit opzicht vereenvoudiging kan aanbrengen, zal ik het zeer zeker niet nalaten.

(Minister **Bosboom.**)

De heer Bergsma heeft gesproken over het toezicht op de vreemdelingen. Hij acht dat noodzakelijk en wenscht dat het zeer zeker zal gebeuren in de deelen van het land, die onder militair gezag staan.

Ik ben het met den geachten afgevaardigde eens dat dat toezicht zeer noodzakelijk is en in het gedeelte van het land waar de staat van beleg is, wordt het ook in dien zin uitgeoefend als door den geachten afgevaardigde verlangd.

Wanneer hij zijn aandacht daaraan wijdt, zal hij ontdekken dat er daar ook nog al eens uitzettingen van vreemdelingen plaats hebben.

Maar het is waar dat het geheele land overstroomd is van vreemdelingen. Maatregelen in het algemeen daartegen zouden natuurlijk niet van den Minister van Oorlog kunnen uitgaan; dat zijn maatregelen die het algemeen regeeringsbeleid treffen en waarbij de Minister van Binnenlandsche Zaken en zijn ambtgenoot van Justitie de uitvoerders zouden zijn, en zeer zeker de Minister van Buitenlandsche Zaken ook stem in het kapittel zou hebben.

Ik kan over het toezicht op vreemdelingen natuurlijk niet veel mededeelen, omdat dit toezicht een vertrouwelijk karakter draagt, maar wel kan ik den geachten afgevaardigde zeggen dat er meer bekend is dan hij zelf misschien wel denken zou, en dat, wanneer het mocht gebeuren dat wij zouden betrokken worden in dezen oorlog, het zich zeer spoedig zou manifesteeren dat wij er meer van weten.

Het doet mij genoegen dat de geachte afgevaardigde tevreden gesteld is door de practische wijze, waarop laatstelijk door de territoriale bevelhebbers gevolg is gegeven, dus eigenlijk onbewust, aan het verlangen in het Voorloopig Verslag geuit. Ik wil den geachten afgevaardigde wel toezeggen, dat op dien weg zal worden voortgegaan, zoodat het op de hoogte blijven van de verordeningen voor het publiek gemakkelijk zal blijven. Dat ik geen statistiek van de aanhoudingen heb kunnen geven is wel voor een deel het gevolg van den korten tijd, die door mij in vriendelijken aandrang van u, Mijnheer de Voorzitter, is gebruikt om het Voorloopig Verslag van deze Kamer te beantwoorden.

Mocht de Kamer er prijs op stellen van die statistiek kennis te nemen, dan ben ik natuurlijk bereid, den Minister van Financiën te verzoeken, zoo mogelijk daarvan opening te geven. De zaak gaat toch in de eerste plaats dezen Minister aan. Dat de belastingambtenaren overladen zijn met werkzaamheden wil ik gaarne aannemen; dat zij moeite zullen hebben om hun gewonen arbeid te doen, ook; dat dit het gevolg zou zijn van de verordeningen door het militair gezag uitgevaardigd, ik kan het aannemen, maar ik vraag mij af, of men hiervan het militair gezag een grief mag maken. Zijn de verordeningen van het militair gezag niet goed, men critiseere, maar is het noodig dat die verordeningen talrijk zijn, dat zij telkens veranderd en herzien worden in verband met gewijzigde omstandigheden, dan is daaraan weinig te doen. En, dat de belastingambtenaren dezen tijd dubbel werk verrichten, och ja, dat hebben zij dan gemeen met heel veel menschen. Er wordt in dezen tijd door velen, ambtenaren en anderen, zeer veel meer werk geleverd dan in normale tijden. Intusschen ben ik gaarne bereid, de opmerkingen die de geachte afgevaardigde gemaakt heeft onder de aandacht van den Minister van Financiën te brengen. Misschien, dat die er iets op weet, om dezen ambtenaren te gemoet te komen door vermeerdering van het aantal werkkrachten.....

De heer **Bergsma:** En, door de vraag te overwegen, of het werk, dat hun door het militair gezag wordt opgedragen, noodzakelijk is.

De heer **Bosboom,** Minister van Oorlog: En door te overwegen of het werk, dat hun door het militair gezag wordt opgedragen, noodzakelijk is. Ik wil dat heel gaarne doen.

Mijnheer de Voorzitter! Met instemming heb ik van den geachten afgevaardigde gehoord, dat hij voorstander is van de aanwijzing voor de officiersopleiding. Ik geloof ook, dat wij dien kant uit moeten. Op het oogenblik echter leven wij

(Minister **Bosboom e. a.**)

onder vigueur van de Militiewet, en art. 79 dier wet stelt op den voorgrond de vrijwillige aanmelding. Het krijgsbestuur is niet tot dwang, tot aanwijzing bevoegd, dan wanneer blijkt dat de vrijwillige aanmelding een onvoldoend aantal heeft opgeleverd. Wanneer het thans bij de Tweede Kamer aanhangige wetsontwerp tot wijziging van de Militiewet tot wet zal worden verheven, dan geeft dat mij eenige meerdere ruimte, dat geeft mij recht tot aanwijzing ook na den eersten oefeningstijd bij de militie. Dat is dus een verruiming van het standpunt, dat de wet thans inneemt. Intusschen, zooals ik zooeven zeide, heb ik deze meening van den geachten afgevaardigde met groote instemming vernomen, want ik hecht inderdaad zeer veel waarde aan de aanwijzing.

Mijnheer de Voorzitter! Ten slotte heeft de geachte afgevaardigde gesproken over de dienstweigeraars. Ik heb in mijn schriftelijk antwoord deze zaak slechts vluchtig behandeld en ik zou u willen verzoeken, Mijnheer de Voorzitter, mij toe te staan, er op dit oogenblik niet dieper op in te gaan. Deze zaak, die ik zeer ernstig acht, is bij mij in studie. Ik geloof niet, dat de artikelen, die de geachte afgevaardigde heeft voorgelezen, reeds wetsartikelen zijn. Ik meen, dat het een voor-ontwerp is dat hij daar in de hand heeft gehad, want men is in Denemarken, geloof ik, nog niet zoover, dat men reeds door wettelijke maatregelen in deze aangelegenheid heeft voorzien. Het is een uiterst teer en moeilijk onderwerp. Waar de geachte afgevaardigde pleitte, met het oog op onze geschiedenis, voor vrijheid van geweten, daar ben ik de eerste, om aan zijn zijde te komen staan. Maar het is zeer moeilijk uit te maken, of de dienstweigeraars dienst weigeren op gewetensgronden, daarin zit de groote moeilijkheid! Men kan de dienstweigeraars in verschillende rubrieken onderscheiden, maar te ontdekken tot welke rubriek zij behooren is niet gemakkelijk. Wanneer de vrijheid van geweten in conflict komt met de bestaande wet, met de bepalingen, waaronder de gemeenschap leeft, dan krijgt het toch een gansch andere beteekenis dan wanneer de vrijheid van geweten zich eenvoudig uit in woorden of geschriften. Hier zou die gewetensvrijheid — zelfs wanneer wij aannemen, dat het een gewetensquaestie is — zich uiten in daden, en wel in daden, die beteekenen verzet tegen de wettelijke voorschriften. Ik heb geen meening daaromtrent willen verkondigen. Ik heb alleen tegen het standpunt, dat door den geachten afgevaardigde werd ingenomen, eenige voorloopige bedenkingen willen inbrengen; maar ik verzoek, Mijnheer de Voorzitter, om mijn definitief oordeel over deze zaak nog te mogen opschorten.

De beraadslaging wordt gesloten; de wetsontwerpen worden achtereenvolgens zonder hoofdelijke stemming aangenomen;

VIII. vaststelling van hoofdstuk X (Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel) van de Staatsbegrooting voor het dienstjaar 1917 (2).

De **Voorzitter:** In het Voorloopig Verslag nopens dit hoofdstuk en in aansluiting daaraan in de Memorie van Antwoord zijn ook behandeld de uitvoering van de Distributiewet en de levensmiddelenvoorziening, maar aangezien die onderwerpen meer in het bijzonder ter sprake komen bij de behandeling van wetsontwerp n°. 322, aanvulling en verhooging van het Xde hoofdstuk voor 1917 (Beschikbaarstelling van levensmiddelen), verzoek ik den leden, die het woord over dit hoofdstuk wenschen te voeren, daarbij niet de vóorziening van levensmiddelen te willen bespreken, opdat een herhaling van dezelfde discussie zal worden voorkomen.

De beraadslaging wordt geopend.

De heer **van Houten:** Mijnheer de Voorzitter! Wanneer wij op het oogenblik in dit deel van de Volksvertegenwoordiging de taak van het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel willen beoordeelen, dan meen ik, dat het uiten van een juist en rechtvaardig oordeel ons niet gemak-

(van Houten.)

kelijk valt. Immers ons ontbreken de noodige gegevens, die ons in staat zouden kunnen stellen ons oordeel uit te spreken. Nu wensch ik niet aan te dringen op meer gegevens, want ik voel, dat het onmogelijk is in vele gevallen, om ook aan de Volksvertegenwoordiging meer te geven dan zij van de zijde der Regeering reeds ontvangt.

De verschillende besprekingen die door de Regeering zullen moeten worden gehouden, en niet alleen door de Regeering, maar ook door instellingen die door de Regeering in het leven zijn geroepen, met de vertegenwoordigers van de oorlogvoerende naties, zijn van dien aard dat zij ons in vele gevallen niet kunnen worden gegeven. Wanneer wij dus op dit oogenblik een oordeel moeten geven, hebben wij ons te bepalen tot die gegevens, die tot ons komen uit andere bronnen, en dan weten wij dat op dit oogenblik invoer en uitvoer over zee zoo goed als onmogelijk zijn geworden. En al hopen wij allen, dat er aan den alles onderstebovenwerpenden oorlog, aan de algemeene ontwrichting over niet te langen tijd een einde zal komen, de meeningen wanneer die betere toestand zal intreden verschillen naar de mate van de optimistische of de pessimistische opvattingen van de individuen. Intusschen moet gerekend worden met den feitelijken toestand en ook moeten de berekeningen er op gericht zijn, dat de treurige toestanden nog lang kunnen aanhouden. Daarom schijnt het mij goed gezien van de Regeering, dat allereerst wordt zorg gedragen, zooveel als in het vermogen van de Regeering ligt, dat de allermeest noodzakelijke levensmiddelen ons niet gaan ontbreken en dat aan het minder noodige, hoe onaangenaam ook dit voor velen in den lande moge zijn, voorloopig minder aandacht geschonken worde. Dat zelfs dit allereerst noodige in de volgende maanden en in den volgenden winter in redelijk voldoende hoeveelheid zal worden aangevoerd of geproduceerd, wij hopen het, maar ik heb er een zwaar hoofd in.

De Minister zegt in de Memorie van Antwoord op het 80-millioen-ontwerp — u vergeve mij, Mijnheer de Voorzitter, dat ik daarop even de aandacht vestig, het houdt hiermede noodzakelijk verband —, dat de Minister zich verzekerd houdt nijpend gebrek aan levensmiddelen te kunnen voorkomen, zij het dan ook met beperking in het gebruik van sommige levensmiddelen en ingrijpende wijzigingen in de voedingswijze. Deze uiting van den Minister, die zooveel meer kan weten dan wij, stemt eenigermate geruststellend, en ik hoop van harte dat de verwachtingen van Zijn Excellentie niet te hoog zullen zijn gespannen. Ik benijd den Minister de op hem rustende zware taak niet en ik heb veel lof voor de wijze waarop tot dusver de ontzettende moeilijkheden, groot in aantal en zwaar in omvang, door den Minister zijn beheerscht. Daarbij vooral zou ik willen denken aan de openlijke en verholen tegenwerking, die van meestal belanghebbende zijde is uitgeoefend, meestal niet met de bedoeling het algemeen belang te dienen, maar meer uit een gevoel van spijt, dat men ook niet eens mee heeft kunnen profiteeren van de voordeelen, die men anderen ziet behalen en die men hun wel zou willen gunnen, als men ook zelf er in zou kunnen deelen. Van die bedillers zou ik willen zeggen wat Hildebrand in de *Camera Obscura* zeide van het diakenhuismannetje:

> „Te recht begreep ik, dat Keesje minder jaloersch was van den bochel, dan van de centen die hij opbracht."

Intusschen, wanneer twijfel wordt uitgesproken over de richtigheid van sommige toestanden, zooals met name geschiedt in de gestie van het Rijksgraanbureau, dan vordert het prestige van dat bureau en van de Regeering zoowel als het algemeen belang, dat er een onderzoek naar de beweerde incorrectheden wordt ingesteld en dat met zoodanig onderzoek haast wordt gemaakt, voor zoover dit met de grondigheid van het onderzoek vereenigbaar is. Ons zijn toegezonden brochures van personen, die meenen op dien onjuisten toestand te moeten wijzen. Aanstonds moet ik verklaren, dat de wijze, waarop die brochures zijn geredigeerd, geen vertrouwen, althans niet bij mij, wekt, maar desniettemin zou het toch gewenscht zijn dat onderzoek te bespoedigen, opdat hetgeen mocht blijken onjuist te zijn zoo gauw mogelijk wordt verholpen.

De oorlogstoestand heeft ten gevolge gehad, dat de Regeering in belangrijk sterkere mate dan vroeger aanraking heeft gekregen met de verschillende takken van bedrijf. Dat geschiedde noodgedrongen. In vroeger tijd bestond er tusschen de Regeering en het bedrijfsleven zeer weinig voeling. Wel mag met voldoening worden geconstateerd, dat nauwere aanraking tusschen het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel en het bedrijfsleven ook reeds vóór den oorlog, vooral sedert het begin van de twintigste eeuw, meer en meer werd nagestreefd en hetgeen door de afdeelingen Landbouw en Handel is verricht, stemt mij tot erkentelijkheid. Doch men was aan het Departement geenszins voldoende bekend met hetgeen door het volk wordt gepraesteerd en mij dunkt, dat dit voldoende gebleken is sedert in den oorlogstijd zooveel is veranderd. En nu is het te wenschen, dat, wanneer straks de oorlog voorbij is en handel en nijverheid en ook de Regeering geplaatst zullen worden voor ernstige economische vraagstukken, naar welker oplossing zal moeten worden gezocht, niet alleen de samenwerking zal blijven bestaan, maar zich in nog sterkere mate zal ontplooien.

In dit verband heb ik gisteren met genoegen kennis genomen van het bericht in de bladen, dat in voorbereiding is een wetsontwerp op de consumptie en productie, hetgeen bedoelt goede statistische gegevens te verzamelen van de voortbrenging en van het verbruik. Dat is zeer zeker voor de kennis van zaken gewenscht en ik vertrouw, dat men geen bezwaar zal hebben aan een door het Rijk in het leven te roepen instelling, die de individueele gegevens zal hebben geheim te houden, vertrouwelijke mededeelingen te doen.

Maar er is meer noodig. Het komt mij ook zeer gewenscht voor, dat er een lichaam in het leven wordt geroepen, samengesteld uit vertegenwoordigers van de verschillende bedrijfsgroepen, met toevoeging van regeeringsambtenaren. Zoodanig lichaam zou zoowel aan de Regeering advies kunnen geven, alsook een bureau moeten zijn ten dienste van handel en nijverheid, waar men zonder veel moeite inlichtingen zou kunnen verkrijgen en raad zou kunnen inwinnen, een lichaam dus ten behoeve van de belanghebbenden en van de Regeering te gelijker tijd, eenigermate in den geest als aangegeven werd door den heer Treub in de periode tusschen zijn beide ministersperiodes in en door hem genoemd Raad van Handel en Nijverheid, vertegenwoordigende den grooten goederenhandel, den grooten geldhandel en de groote nijverheid. In elk geval komt het mij voor, dat het geen twijfel lijdt, dat de verhouding tusschen Overheid en bedrijfsleven na den oorlog niet meer in de oude banen kan terugtreden. Het schijnt gewenscht reeds aanstonds aan een zoodanige organisatie te werken, opdat men straks gewapend zij, wanneer de te verwachten problemen zich aan ons opdringen en wij daarover moeten oordeelen.

Ik heb met volle instemming aangehoord de beschouwingen, die van de regeeringstafel bij de algemeene beschouwingen zijn gegeven, voor zoover zij betreffen de in de toekomst te volgen handelspolitiek, die ook m. i. niet moet worden gewijzigd in de richting, die sommigen meenen te moeten aanbevelen. Maar met verbazing en schrik heb ik kennis genomen van hetgeen aan het slot van het debat op 13 April ons door den Minister van Financiën is medegedeeld, en door den Minister van Landbouw in het kort is bevestigd. Dat betrof de plannen tot wijziging van hetgeen op dit oogenblik bestaat in den vorm van verschillende commissiën. De Minister van Landbouw verklaart in de Memorie van Antwoord op het ontwerp 322, dat de commissiën zeer goede diensten hebben bewezen, maar dat in het vervolg een andere organisatie noodig zal zijn in een richting zooals ook in deze Kamer eenigermate was aangegeven. Dat duidt reeds op verandering, en daarmede staat waarschijnlijk in verband hetgeen de Minister van Financiën ons op 13 April heeft medegedeeld, n.l. dat er zal worden gevormd een naamlooze vennootschap, die

30ste VERGADERING. — 25 APRIL 1917.

2. Staatsbegrooting voor het dienstjaar 1917. Hoofdstuk X. (Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel.)

(van Houten c. a.)

uitsluitend alle consenten voor uitvoer zal krijgen, en die practisch zal worden de eenige exporteur. Die exporteur zou alle winsten, op een klein gedeelte na, willen opstrijken, om die weer over te dragen aan den Staat. De Minister van Financiën drukte dat uit op deze wijze: misschien wordt daardoor de Staat zelf gemaakt tot een O.W.'er.

Die exportcentrale komt mij voor een zeer bedenkelijk iets te zijn. Het lijkt mij niet mogelijk, dat de Staat of een dergelijke vennootschap alle exporten naar behooren zou kunnen behandelen. De bedoeling van den Minister van Financiën althans was, dat daarmede groote oorlogswinsten moeten worden behaald. Het spreekt dus vanzelf, dat die exportcentrale ter zijde zal laten alle exporten, waaruit geen of een zeer matige winst te behalen zal zijn. En het komt toch zoo herhaaldelijk voor, dat vele exporten geheuren zonder winst, met verliezen, maar met het oog op de toekomst. Zal dan van de exportcentrale verwacht kunnen worden, dat zij dergelijke exporten ook op zich neemt, en dan nog winst uitkeert aan de producenten, en bovendien zelf winst gaat berekenen, dus reeds twee winsten, waardoor het onmogelijk zou worden gemaakt de concurrentie vol te houden met het buitenland? De export van die zaken zou daardoor worden gedood. Het komt mij voor, dat dat de verkeerde weg zou zijn.

Maar wanneer men dien weg opgaat, dan moet daaruit noodzakelijk voortvloeien ook een importcentrale. Een exportcentrale alleen zou niet mogelijk zijn. Ik geloof, dat de Minister van Landbouw dat al heeft toegegeven, want aan het slot van het debat van 13 April werd door Zijne Exellentie gezegd:

> „Van de naamlooze vennootschap, reeds door den Minister van Financiën beschreven, mag ik nog dit zeggen, dat de bedoeling is, onder die naamlooze vennootschap te brengen niet alleen de producten, welke hier in het land worden geproduceerd, maar ook die, welke worden in- en uitgevoerd."

M. a. w., de import zit er reeds onder. Nu kunnen er omstandigheden zijn, die wij weer niet weten, waardoor het noodzakelijk is, dat het dien weg opgaat, en ik zou daaromtrent natuurlijk gaarne eenige nadere inlichtingen van de regeeringstafel ontvangen, maar ik zou toch aan den anderen kant, wanneer de noodzakelijkheid niet absoluut vaststaat, bang wezen voor een overrompeling op dit gebied van den kant van de Regeering, een overrompeling, die heel gemakkelijk gaat, want deze zaak gaat zoo langzamerhand haast buiten de Volksvertegenwoordiging om. Er wordt hier maar gezegd: er wordt een naamlooze vennootschap gecreëerd. Dan komt er waarschijnlijk een algemeen uitvoerverbod en een regeling waarnaar consenten zullen worden gegeven. Deze consenten zullen worden gegeven alleen aan de exportcentrale en dan is de zaak geregeld en kunnen wij er eigenlijk niets meer aan doen. Dan is het eenige nog, dat per slot van rekening de middelen, daaruit voor de schatkist voortgevloeid, bij de Middelenwet onder de oogen worden gezien. Dan is het echter al veel te laat. Het komt mij voor, dat wij de gewichtige bedenkingen tegen de voor oogen gestelde regeling eerst behoorlijk moeten bekijken, voordat die weg mag worden ingeslagen.

De heer **Laan**: Mijnheer de Voorzitter! Na het ongunstige oordeel van den geachten vorigen spreker over de export- en importcentrale zal ik, ook na wat ik gisteren omtrent de economische voorlichting heb in het midden gebracht, over dit punt niet spreken, doch betuig ik nogmaals mijn ingenomenheid.

Ik wensch een ander onderwerp ter sprake te brengen, dat is de voorziening van steenkool. Op 18 December 1911 werd een wetsontwerp tot verhooging van hoofdstuk X van de Staatsbegrooting voor het dienstjaar 1912, f 1 900 000, en uitbreiding van het Staatsmijnveld ingediend, en in de zitting van 19 September 1912 werd na eenige discussie en oppositie, voornamelijk van ons geacht medelid, den heer Smits, met groote meerderheid van stemmen het wetsontwerp aangenomen. De heeren Reekers, Smits en Ferf stemden

(Laan c. a.)

alleen tegen. Daarmede werd beslist, dat voortaan de exploitatie van steenkool, ik geloof op een kleine uitzondering na, in handen zal zijn van den Staat. Sindsdien is de exploitatie met loffelijken ijver aangepakt, voortgezet, uitgebreid en ik meen niet te overdrijven, wanneer ik aanneem, dat onze Nederlandsche steenkolenmijnen goed en behoorlijk geëxploiteerd worden. Wanneer ik dus in bedenking wil geven de toen gereserveerde mijnvelden gedeeltelijk of geheel weer vrij te geven, is het niet in het geringste, omdat ik zou willen reageeren tegen het toen genomen besluit, — allerminst. Doch de oorlog heeft zooveel op zijn kop gezet. Er is tegen bijna geen oud-beproefd beginsel niet geageerd, zoodat men toch werkelijk niet bang behoeft te zijn ook dit systeem aan te tasten. De nood dringt en dwingt.

Wij hebben dat in onze afdeeling besproken, doch, om welke reden ook, deze bespreking is niet tot haar volle recht gekomen in het Voorloopig Verslag, zoodat Zijn Excellentie de Minister in zijn Memorie van Antwoord meer ingaat op de concessies der Peelvelden dan van deze. Daarom zou ik thans niet verder willen gaan dan de vraag te opperen of de exploitatie van de Maasvelden niet weder voor een deel open zou kunnen worden gesteld. Deze vraag wensch ik Zijn Excellentie ter overdenking voor te leggen, zonder dat ik een direct antwoord verwacht.

Zijn Excellentie zegt in de Memorie van Antwoord, dat het hem weinig interesseert of Hollandsche ondernemers zich op Duitsch gebied voor de steenkoolexploitatie vestigen, doch onder de tegenwoordige kritieke omstandigheden, Mijnheer de Voorzitter, waar de kolennood zoo hoog is, en de eigen, goede Hollandsche steenkool zooveel waarde heeft, en waar de noodzakelijkheid om zich zooveel mogelijk onafhankelijk van het buitenland te kunnen voorzien, thans zoo dringend op den voorgrond is getreden, komt de gewone practijk in opstand en komt, dunkt mij, de gewone vraag ter sprake of wij die „prachtvelden", die volgens de Memorie van Toelichting 1911 een groote toekomst beloven, moeten laten braak liggen. Dat is dunkt mij niet verstandig en niet knap.

De uitbreiding van de staatsmijnen, ik heb het reeds gezegd, heeft geregeld voortgang, het is kranig, er valt niet op te bedillen, doch hun eigen terrein in de onmiddellijke nabijheid der tegenwoordig in werking zijnde staatsmijnen is zoo groot, dat het in lengte van jaren toch niet aan de Maasvelden toe komt. Waarom dan niet op het vorige besluit teruggekomen? Het Maasveld is, meen ik, 16 000 H.A. groot, volgens het Voorloopig Verslag van de Tweede Kamer op het voornoemde wetsontwerp, twee, misschien vijfmaal zoo groot als flink bestaande buitenlandsche ontginningen. Daarom zou ik Zijn Excellentie in overweging willen geven, de Kroon aan te raden, de Maasvelden weer geheel of gedeeltelijk voor particuliere exploitatie open te stellen. Dan zullen, dunkt mij, de liefhebbers van exploratie zeker opkomen en de Regeering kan voorwaarden stellen, kan bepalingen omtrent de winstverdeeling maken, kan het geheel en al inrichten zooals zij zelf begeert. Ik vermoed, dat dergelijke ondernemingen, als Vlodrop aan de overzijde van de grens, met Hollandsch kapitaal, wel op Hollandsch gebied zullen werken en wanneer zij er in mochten slagen, met bekwamen spoed te exploreeren en te exploiteeren, dan, geloof ik, doen wij het land een grooten dienst. Zeker, ik herhaal dat, ik wil niet intervenieeren in hetgeen door de staatsmijnen gedaan wordt, ik heb geen critiek op haar beleid, maar het is alleen gedrongen door den grooten nood aan kolen, de koude die wij geleden hebben in het huisgezin, het gebrek, dat wij hebben gehad in onze industrieën, waarom ik Zijn Excellentie ernstig in overweging geef deze zaak nog eens rijpelijk te onderzoeken, al geeft hij ook op het oogenblik nog geen definitief antwoord, en dan eens overlegging met zijn ambtgenoot van Waterstaat of bij de exploitatie der Maasvelden de Maaskanalisatie kan worden bevorderd.

De heer **van der Maesen de Sombreff**: Mijnheer de Voorzitter! In aansluiting aan hetgeen zooeven door den geach-

2. Staatsbegrooting voor het dienstjaar 1917. Hoofdstuk X. (Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel).

(van der Maesen de Sombreff c. a.)

ten afgevaardigde uit Noordholland is gezegd, wensch ik slechts een enkel woord in het midden te brengen over de exploitatie van de Peelvelden. Zijn Excellentie zegt in de Memorie van Antwoord, dat hij het niet raadzaam acht en dat het niet in zijn bedoeling ligt, eenige beslissing uit te lokken of te nemen omtrent hetgeen met de Peelvelden zal geschieden, voordat het eindverslag van den Rijksopsporingsdienst zal zijn overwogen en hij dus over de noodige gegevens en deskundige voorlichting beschikken kan, zoodat hij op goede gronden een bepaalde richting kan inslaan.

Mijnheer de Voorzitter! Ik acht het zeer voor de hand liggend en ook uitstekend, dat Zijn Excellentie op grondige gegevens en op deskundige voorlichting wil wachten. Ik zou alleen Zijn Excellentie in overweging willen geven, of hij niet eenigen aandrang zou willen uitoefenen bij den Rijksopsporingsdienst, om zooveel mogelijk spoed te maken met het verzamelen van die gegevens. Wij zien in de tegenwoordige omstandigheden van hoe overwegend belang en welk een groot geluk het is voor ons land, dat wij in ons eigen land kolenvelden kunnen exploiteeren.

Nu zegt de Minister wel verder in zijn Memorie van Antwoord, dat het naar zijn meening uitgesloten is, dat het ter hand nemen van de exploitatie van de Peelvelden van eenigen invloed zou kunnen zijn op den tegenwoordigen kolennood, ook al zouden de buitengewone omstandigheden nog geruimen tijd voortduren. Zeker, Mijnheer de Voorzitter, in den tegenwoordigen kolennood zal de exploitatie van de Peelvelden nooit kunnen voorzien. Het zal nog eenige jaren moeten duren voor men die exploitatie zal kunnen ter hand nemen, maar het is volstrekt niet uitgesloten, dat men denzelfden nood van thans over eenige jaren opnieuw kan hebben en spoed met de voorbereiding van de exploitatie van de Peelvelden zal dus voor de toekomst van zeer veel belang zijn, wanneer wij dergelijke omstandigheden als nu weer mochten beleven.

Ik vertrouw dus, dat de Minister alles zal willen doen wat in zijn macht is om bij den Rijksopsporingsdienst op spoed in deze aangelegenheid aan te dringen.

De heer de **Boer**: Mijnheer de Voorzitter! De loop, dien deze debatten hebben genomen, bewijst alreeds hoe moeilijk het zal zijn om ons naar uw wenk te gedragen en afzonderlijk te bediscussieeren de landbouwbegrooting en het daarop volgend zoogenaamd 80-millioen ontwerp. Dit wijst er op, welk een onverbrekelijk verband bestaat tusschen onzen landbouw en onze voedselvoorziening. Waar de eerste geachte spreker over dit onderwerp reeds eenigermate ging buiten de grenzen, die aan dit debat gesteld is, zal ik zoo vrij zijn, dat voorbeeld te volgen en eenigermate dit zelfde onderwerp van een anderen kant bekijkende, ben ik tot dezelfde conclussie gekomen.

Ik wensch even nader te bespreken hetgeen door den Minister van Financiën bij wijze van korte mededeeling in de vergadering van 13 April is gezegd.

De geruchten die tot heden liepen omtrent een te verwachten geheele wijziging van het tegenwoordige systeem tot verzekering van onzen binnenlandsche behoeften in verband met onzen uitvoer, hebben een eenigszins meer belijnden vorm gekregen door de voorloopige mededeeling die de Minister van Financiën in de vergadering van 13 April l.l. heeft gedaan.

Al hebben wij het geheele plan nog niet afgewerkt voor ons, toch weten wij nu wel zooveel, dank zij deze gedane mededeeling, dat wij ons daarvan toch wel eenige voorstelling kunnen maken en ik durf mij veroorloven daaromtrent eenige opmerkingen te maken, opmerkingen, die op de verdere doorvoering van die plannen zeker wel geen invloed zullen uitoefenen en de optimistische verwachtingen omtrent de resultaten er van voor de schatkist niet zullen doen verdwijnen.

De Staat oorlogswinstmaker! Dat tooverwoord, dat in het algemeen voorstellingen opwekt aan de schatten van den Graaf de Monto Christo, moet een onwederstaanbare aantrekkelijkheid uitoefenen op een Minister van Financiën. Maar,

(de Boer.)

Mijnheer de Voorzitter, wanneer men zich nu niet geheel laat verblinden door den glans van al die voorgespiegelde millioenen, waarvan men het getal naar willekeur kan bepalen en die, ik vrees, dat wel meest vogels in de lucht zullen zijn, en eens nader gaat beschouwen op welke wijze die zullen moeten worden binnengehaald, dan is er voor sommigen wel eenige aanleiding, om aan die plannen eenige nadere aandacht te schenken.

Die aanleiding bestaat vooral voor onzen land- en tuinbouw, die voor het tegenwoordige vooral, maar ook in normale tijden is de grootste exportindustrie en die dus voor het grootste deel die millioenen zal moeten leveren en die met eenige onrust de volledig uitgewerkte plannen te gemoet ziet; plannen die, hoe ze er ook in bijzonderheden mogen uitzien, de tegenwoordige verhoudingen, zooals die tijdens den oorlog en naar ik hoop alleen voor den duur daarvan, zijn ontstaan, totaal zullen veranderen.

Waar die bevolking zich geleidelijk met die tegenwoordige verhoudingen heeft vertrouwd gemaakt, is dat op zich zelf reeds een reden om in dit stadium van de crisis, niet dan in de uiterste noodzakelijkheid tot een zoo radicale verandering over te gaan.

Wat de Regeering blijkens dit vierregelig program voornemens is te doen is niet meer of minder dan onze geheele land- en tuinbouwbevolking te brengen in staatsdienst, in dienst van den staat, die zich de geheele beschikking over hun arbeidsproducten zal toeëigenen; voor een deel was dit reeds het geval uit een oorlogsnoodzakelijkheid, die wij allen kunnen erkennen en billijken; voor een ander deel om er wat aan te verdienen. Natuurlijk tegen een vergoeding en even natuurlijk tegen een behoorlijke vergoeding. Hoe die behoorlijkheid zal worden vastgesteld hooren wij nog wel en spreek ik straks nog wel over.

Om de beteekenis van deze dringende verandering goed te begrijpen zal ik even moeten vergelijken het tegenwoordige stelsel tegenover datgene wat ons wordt voorgespiegeld.

De leidende gedachte waarop het tegenwoordig stelsel berust is deze: wanneer gij, land- en tuinbouwers, mij den waarborg geeft dat gij van een bepaald product een voor de binnenlandsche behoefte voldoenden voorraad beschikbaar stelt, tegen billijke door mij vast te stellen prijzen, dan geef ik, Staat, u de vrije beschikking over het overschot en vergunning tot uitvoer, voor zoover internationale verplichtingen zich daar niet tegen verzetten. Wie nu de voordeelen van die export genoot, de producent of de handelaar of zij ieder een gedeelte, daar tegenover stond, in theorie althans, de Staat volkomen objectief, in theorie zeg ik, in de practijk was het wel eens anders, maar daarover spreek ik nu niet.

De Staat hield hierbij zijn handen rein, zijn positie zuiver. Hij behield zich het recht voor te bepalen de hoeveelheid die voor het binnenland moest beschikbaar blijven en de prijzen die er voor mochten worden betaald, en heeft van dit recht op vrij onscrupuleuze wijze gebruik gemaakt. Want, Mijnheer de Voorzitter, wie de beschikbaar gestelde voorraden in deze oorlogsjaren vergelijkt bij de verbruikcijfers van vóór den oorlog, die staat voor onoplosbare raadselen over de toename van het verbruik en wat de prijzen betreft die de landbouw er voor ontving, dan komen wij meer en meer tot het punt dat zich productiekosten niet dekten.

Nu was het groote voordeel van dit stelsel, dat men hier bij het bepalen van hoeveelheid en prijzen, het niet zoo heel nauw behoefde te nemen, en men er eigenlijk met een Franschen slag doorheen kon slaan, omdat in den uitvoer van het vrijgelaten gedeelte een compensatie lag, die het voor het algemeen belang geëischte offer gemakkelijk leerde dragen.

Ik herhaal wat ik reeds zeide, de landbouwbevolking was met dit systeem zoo volkomen vertrouwd geraakt, dat ze het eigenlijk als vanzelf sprekend leerde beschouwen. Het hield den prikkel tot produceeren levendig, en wanneer men nu mocht zeggen dat toch, ondanks die maatregelen, de prijzen van groenten, vleesch en zuivelproducten hooger waren dan

2. Staatsbegrooting voor het dienstjaar 1917. Hoofdstuk X. (Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel).

(de Boer.)

ze behoefden te zijn, dan merk ik daartegen op dat het niet de schuld was van het stelsel, maar dat het als ieder ander stelsel moest werken in een gedemoraliseerde samenleving die de slechtste menschelijke eigenschappen op den voorgrond deed treden. Het stelsel zelf ging uit van een juiste gedachte en het had dit niet hoog genoeg te schatten voordeel, dat men in een bijna drie-jarige practijk er mede was vertrouwd geraakt en de organen die de Regeering voor de toepassing daarvan had in het leven geroepen eenige ervaring hebben gekregen, die wel niet een waarborg was dat geen fouten meer zouden worden gemaakt, maar toch voor een geregelden gang van zaken eenige waarde had.

En terwijl de crisis zijn hoogtepunt bijna bereikt op het oogenblik, dat wij staan voor de meest ernstige toestanden, nu zal de Regeering het ondernemen om dit stelsel omver te werpen, door een ander stelsel te vervangen, de organen die haar ten dienste stonden aan kant te zetten en andere in het leven te roepen.

En waarom moet dat gebeuren? Blijven er van die producten, waarvan wij uitvoeren, niet genoeg binnenslands ter beschikking van de bevolking? Wat belet de Regeering om dien voorraad grooter maken met de kans om desnoods nog meer te laten bederven. Heeft de landbouw niet zijn schuldigen plicht gedaan met beschikbaar te stellen veel meer dan hier wordt verbruikt en voor prijzen die thans niet meer de productiekosten dekken? Neen, Mijnheer de Voorzitter, de reden van de verandering wordt ons hier medegedeeld met een openhartigheid, die ik in het gewone leven zou noemen zeer groote vrijmoedigheid.

De Minister kan het geld wel gebruiken om het gat dat de distributie in de schatkist gemaakt heeft te stoppen en neemt eenvoudig tegen behoorlijke vergoeding en behoorlijke winst van de boeren hun producten af. Men zou zoo kunnen zeggen dat in dit systeem aan de boeren een bestaanszekerheid wordt gegeven, die het altijd wisselvallig bedrijf zelfs niet geeft, maar daartegenover staat dat de bepaling: wat behoorlijk is, door de boeren met een zeker wantrouwen zal worden overgelaten aan de Regeering en haar adviseurs, in welk milieu wij bij ondervinding weten er velen zijn bij wie als het die boeren geldt, de klok voor 1789 is blijven stilstaan.

Maar ik heb het thans nog meer over het beginsel als over de uitvoering.

Het was wel een fleurig bloempje waarmee het ministrieele levenspad van den Minister van Financiën niet al te ruim bestrooid is toen de heer van Nierop bij het ontwikkelen van dit plan hieraan zijn goedkeuring hechtte, maar ik zou het hooggeacht medelid den heer van Nierop toch wel eens willen vragen of hij eventueel instemming zou betuigen wanneer de Minister niet alleen bij de landbouwers maar bijv. bij bankiers ging grasduinen en na aftrek van een behoorlijke winst het saldo van hun bedrijf tot algemeen bezit verklaarde.

Wanneer het niet al te naïef was in den tegenwoordigen tijd zou ik willen vragen: met welk recht neemt men eenvoudig het bedrijfssaldo van de boeren af, vooropstellende dat de binnenlandsche behoefte van hun producten verzekerd is?

Is de oorlogswinstbelasting van den landbouw niet meegevallen en maakt die opbrengst een al te gek figuur tegenover al die opgeschroefde verhalen over de schatten die de boeren verdienden. Mocht dat het geval zijn dan mag ik den Minister bij voorbaat verzekeren dat zijn ambtenaren al te schroomvallig zijn geweest in het bepalen van den aanslag. Ik wil daarop op dit oogenblik niet ingaan maar wat ik daaromtrent uit verschillende streken van het land vernam is misschien nog wel eens aanleiding tot een latere bespreking.

Wat nu de opportuniteit van deze verandering betreft, in de debatten over dit onderwerp is den Minister herhaaldelijk verweten, dat hij steeds „achter de feiten aankomt", een verwijt, dat ik voor de meeste gevallen waarbij het werd geuit onjuist en onbillijk vind.

Maar waar het betreft deze poging om nu na drie jaren oorlog nog met maatregelen te komen om voor den Staat de oorlogswinsten binnen te halen, dat is toch wel wat erg laat. Had men dit dadelijk gedaan, ja, dan geloof ik, dat voor de schatkist nog heel wat millioenen zouden zijn binnengesleept en in dat geval zou misschien wat minder zijn besteed aan pelsjassen, automobielen en champagne, maar ik geloof, dat men thans zijn verwachtingen daaromtrent niet te hoog moet spannen. Stijgende productiekosten en mindere productie, te zamen met klimmende binnenlandsche behoeften maken den voor uitvoer beschikbaren voorraad kleiner. Een georganiseerd inkoopsysteem en (ik behoef het de Regeering niet te zeggen) internationale regelingen beheerschen meer en meer de prijzen.

Al deze omstandigheden geven reden tot de verwachting, dat het beoogde resultaat niet zal meevallen.

En nu de practische uitvoering. Voor een behoorlijke vergoeding van kosten en tegen het overlaten van een behoorlijke winst, zal dus het overschot komen in de schatkist. Bij het opmaken van dit plan heeft de Minister zeker rekening gehouden met het feit, dat wij hebben ongeveer 220 000 bedrijven en bedrijfjes, en in hoe uiteenloopende omstandigheden al die bedrijven werken behoef ik hier zeker niet uiteen te zetten. Heeft de Regeering het orgaan of liever de materialen waaruit deze organisatie moet worden opgebouwd, die het klaar zal kunnen spelen met al die bedrijven in het bepalen wat een behoorlijke vergoeding en een behoorlijke winst zal zijn? Wanneer het aan die organisatie gelukt, om daarover tot overeenstemming te komen, dan voorzie ik, dat de Staat daarbij aan het kortste einde zal trekken, en dat de winst aan den niet bedoelden kant zal terechtkomen. Wil de Regeering tot die bepaling komen uit kracht van haar eigen autoriteit en zonder overleg met de belanghebbenden, dan voorzie ik daaruit een bron van felle botsingen tusschen de Regeering en de geheele land- en tuinbouwbevolking, die diep zouden zijn te betreuren, en zeker aan de belangen der volksvoeding niet ten goede zullen komen.

Nu weet ik wel, dat de Regeering om tot de naleving van haar voorschriften te dwingen, over machtsmiddelen beschikt en die ook soms wel gebruikt, ruimschoots voldoende om in incidenteele gevallen de delinquenten klein te krijgen, en dat het bezit van die macht en het hanteeren van die middelen bij hen, die daarmee bekleed zijn, op den duur een funesten invloed uitoefent op hun mentaliteit, en hen allicht hun macht doet overschatten. Een boer klein maken, dat kunnen ze best in den Haag, maar een botsing met de geheele land- en tuinbouwbevolking kan niet in het algemeen belang zijn. En nooit was de aanleiding daartoe grooter dan wanneer men hier in den Haag zal uitmaken wat voor hen een behoorlijke vergoeding en een behoorlijke winst zal zijn, die hier zal worden gelaten in ruil voor de vruchten van hun werken. Die bevolking weet nog al te goed wat haar te wachten staat wanneer buiten haar, over haar zal worden beslist, want zij is nog niet vergeten wat er tegenover haar in deze jaren is gebeurd, en ware ze ook al bezig om het te vergeten, dan komt nog eens een enkelen keer een nagalm, die de herinnering daaraan nog eens verlevendigt.

Het was in de vergadering van den gemeenteraad van Amsterdam op 21 April l.l., dat de heer de Miranda bij de discussie over de gemeentetuintjes zeide:

> „Komende op de quaestie der pachters, zegt spreker, dat men tegenover hen niet verder moet gaan dan hun rechten te erkennen. De landbouwende bevolking heeft het er in dezen oorlogstijd niet naar gemaakt, om ons mild tegenover haar te stemmen."

Ware het nu de uiting van een enkeling, dan zou er geen reden zijn om er eenige aandacht aan te schenken, maar wij weten wel beter. En daarom zou ik willen vragen: welken maatstaf legt men aan bij het beoordeelen van de daden van onze landbouwbevolking, een ideëelen maatstaf of den algemeen menschelijken maatstaf? Mij dunkt, ze heeft recht op dezen laatsten, en legt men bij het beoordeelen van haar daden dezen maatstaf aan, dan heeft onze landbouwbevolking een vergelijking van haar daden met die van anderen tijdens dezen oorlog niet te vreezen.

(de Boer.)

En nu de resultaten. Mijnheer de Voorzitter! De tijden zijn zoo ernstig, de taak van de Regeering wordt zoo moeilijk, dat het mij niet in de gedachte zou zijn gekomen om een woord van critiek op aangekondigde voornemens te laten hooren, wanneer ik hier niets had te verdedigen dan de materieele belangen van den landbouw, waarbij ik trouwens volstrekt nog niet als vaststaande aanneem, dat ze hierdoor tijdens deze crisis erg zullen worden geschaad. Een bekentenis, die mij niet zal vrijwaren voor de beschuldiging van een agrariër te zijn, natuurlijk een conservatief agrariër, en daarom ook niet door mij wordt gedaan. Ik word hiertoe alleen geleid door de oprechte overtuiging, dat tegenover de gestoorde verhoudingen tusschen de Regeering en den landbouw, de voorgespiegelde millioenen vogels in de lucht zullen blijven en de volksvoeding niet gediend zal worden.

Ik moet de gronden voor mijn meening even aangeven.

Onze bodem gaat in vruchtbaarheid, wegens gebrek aan goede verzorging, snel achteruit en de opbrengsten worden kleiner. Het binnenlandsch verbruik van exportgewassen is abnormaal groot en wordt steeds grooter. Voor een deel is dit een gevolg van niet na te sporen geheimzinnige invloeden, maar voor een ander deel is die snelle toeneming een gevolg van het toenemend gebrek aan andere goederen, die op onze voedingswijze reeds zijn invloed doet gevoelen en in de naaste toekomst dit waarschijnlijk nog veel meer zal doen. De varkensvoorraad zal binnen afzienbaren tijd zijn opgeruimd, wat ook van invloed zal zijn op onzen rundveestapel. Al die factoren te zamen, niemand zal dit kunnen ontkennen, werken mede om den voor uitvoer beschikbaren voorraad voortdurend kleiner te maken. Dat wat den voorraad betreft en nu de prijzen.

Ik behoef het de Regeering zeker wel niet te zeggen en vooral de Minister van Binnenlandsche Zaken, als hij hier was, zou het zeker wel bevestigen, dat de tijd al ver achter ons ligt dat wij voor onze exportartikelen ontvingen wat wij vroegen Wij weten allen genoeg van de tegenwoordige verhoudingen, zoodat wij ons hier wel kunnen bepalen tot de conclusie die ik voor mijn betoog behoef. Dus veel minder uitvoer en veel lagere prijzen. Maar daarmede zijn wij nog niet aan het einde.

Voor onze voor het binnenlandsch gebruik bestemde producten van land- en tuinbouw, waren door de Regeering prijzen vastgesteld die, ik erken het gaarne, in den eersten tijd voldoende konden worden geacht om de productiekosten te vergoeden, maar die in het minste niet gelijken tred hebben gehouden met de stijging van die productiekosten, zoodat in vele gevallen die verhouding is verbroken. Men gevoelde algemeen het bezwaar om de binnenlandsche prijzen maar altijd te verhoogen, terwijl voor zooveel menschen de levensomstandigheden moeilijker werden en men zocht de compensatie dan maar in de exportprijzen. In heel veel bedrijven naderde men zoo langzamerhand aan het evenwicht — d.w.z. dat wat meer ontvangen wordt voor wat wordt uitgevoerd, noodig is om een behoorlijke vergoeding te geven voor wat voor binnenlandsch gebruik moet worden gereserveerd — en zelfs begon de schaal hier en daar al naar den verkeerden kant over te slaan. Bij de varkensmesterij zijn wij er al lang, met het gevolg dat die ophoudt. Tot heden liep het zoo over het algemeen nog al los, maar hoe zal dat gaan als de Regeering de exportwinsten, voor zoover die er nog zijn, naar zich toe haalt.

Onvermijdelijk zal dus de Regeering de hoogere exportprijzen voor een deel moeten gebruiken om het binnenlandsch gedeelte hooger te betalen tot het evenwicht gekomen is wat onder de werking van al die genoemde factoren niet zoo heel lang zal duren. En als dan de schaal naar den verkeerden kant begint over te slaan, er niet alleen geen winst, maar verlies komt, dan is er alle reden om te verwachten dat de Staat dit verlies zal trachten te dekken of aan het betalen er van te ontkomen door een anderen maatstaf te gebruiken voor het bepalen van de behoorlijke vergoeding voor kosten en de behoorlijke winst. Die tijd is dichter bij dan velen misschien vermoeden en met verlies werkende is de prikkel om de productie in stand te houden verdwenen.

Met mijn hier uiteengezette verwachtingen omtrent de resultaten van de voorgenomen verandering zal het niemand verwonderen, dat ik met zeer gematigd verlangen de totstandkoming van de nieuwe regeling verbeid. Dat in die organisatie de klachten niet zullen verstommen en zelfs niet zullen verminderen, wie die er ook maar één oogenblik aan twijfelen zal. En mocht zelfs in het gunstigste geval de geldelijke uitkomst nog iets beter zijn dan ik mij voorstel, dan acht ik nog dit kleine voordeel te duur gekocht voor een zoo ingrijpende verandering in dit stadium van de crisis.

Concentreeren! De leiding in een hand! Er moet een vaste lijn komen in die geheele distributieregeling! roept men gedurig en deze hervorming die hier wordt aangekondigd gaat in die lijn. Maar weten zij die dit altijd maar roepen wel goed en hebben zij wel goed begrepen welk een ontzaglijke invloed van dat doorgevoerd systeem van een kleine groep wordt gegeven op het economisch leven, op het bestaan of niet bestaan van o zooveel menschen? Heeft het toch niet zijn groot voordeel, het tegenwoordig systeem, dat daarin een groote medewerking was verzekerd aan het civiele element en dat dat nu gaat plaats maken voor een kleine organisatie, welke vergroeien zal tot een regeeringsorgaan, waarvan de wortels wat dieper in den grond zullen dringen en dat ons later voor het heroveren van onze economische vrijheid voor zoover daar nog kans op is, duchtig in den weg zal staan?

Om al deze redenen acht ik het tegenwoordig stelsel met al zijn gebreken beter boven het aangekondigde dat de klachten niet zal doen verstommen en naar mijn overtuiging nog grootere moeilijkheden zal brengen.

De beraadslaging wordt verdaagd en de vergadering gesloten.